پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆجیا و گۆڕانی کۆمەڵایەتی
توێژینەوەیەکی سۆسیۆلۆجیەیە لە هەرێمی کوردستاندا

توانا خسرو عبدالله، بەسەرپەرشتی پ.ی.د کەژاڵ حسێن
خوێندکاری ماستەر، زانکۆی سلێمانی

پوختەی توێژینەوە

توێژینەوەی ئایدیۆلۆجیا لە دونیای نوێدا جێگای گرینگییێدانی زۆرە بەهۆی ئەو کاریگەرییەی کە لە ژیانی کۆمەڵگاکان و سیستەمە سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتیەکاندا دروستی دەکات, هەروەها گۆڕانی کۆمەڵایەتیش پەیوەندییەکی زۆری بە (چەمکی ئایدیۆلۆجیا) هەیە چونکە بەبەردەوامی پەیوەندییەکی دیالێکتیکی لە نێوانیاندا هەیە، بۆیە توێژەر بە گرنگی زانیوە توێژینەوەی ئەو پەیوەندییە دیالێکتیکیە بکات کە وەرگیراوە لە ماستەرنامەی (پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆجیا و گۆڕانی کۆمەڵایەتی- توێژینەوەیەکی سۆسیۆلۆجیە لە هەرێمی کوردستان) کە بابەتێکی کۆمەڵناسی سیاسی و مەعریفییە، ئامانج لەم توێژینەوەیە جگە لە دەرخستنی شێوازی پەیوەندی نێوان هەردوو چەمك (ئایدیۆلۆجیا و گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە هەرێمی کوردستان) هەروەها تێگەیشتن لەوەی ئایدیۆلۆجیاکانی کوردستان توانیویانە لەژێر داخوازییەکانی کۆمەڵگادا گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروست بکەن، بۆ گەیشتن بەم ئامانجەش توێژەر میتۆدی دیالێکتیکی بەکارهێناوە و بۆ کۆکردنەوەی زانیاریش سوودی لە ئامرازی چاوپێکەوتن وەرگرتووە، کە توێژینەوەکەش گەیشتووەتە ئەو دەرئەنجامە کە پەیوەندییەکی دیالێکتیکی لە نێوان (گۆڕان و ئایدیۆلۆجیا) دا هەیە، هەروەها ئایدیۆلۆجیا بۆ ئەوەی ئینتیمای بۆ بکرێت دەبێت بەردەوام لە پڕۆسەی خۆنوێکردنەوەدا بێت، پاشان دەرکەوتووە کە بەرژەوەندی ئابوری و نفوزی سیاسی ئاڕاستەی ململانێ و کێبڕکێی هێزە ئایدیۆلۆجیاکانی کوردستان دەکات، لە کۆتایشدا توێژەر کۆمەڵێکراسپاردە و پێشنیاری خستۆتەڕوو.

ملخص البحث

في العصر الحديث ، كانت دراسة الأيديولوجيا موضع تركيز كبير بسبب التأثير الذي تخلقه في المجتمعات ، والنظم السياسية والاقتصادية والاجتماعية. وأيضا يرتبط التغيير الاجتماعي بمفهوم الأيديولوجيا، حيث توجد علاقة جدلية مستمرة بينهما. لهذا السبب اعتقد الباحث أن دراسة هذه العلاقة الجدلية أمر مهم ، والتي تم استخلاصها من أطروحة ماجستير بعنوان "العلاقة بين الأيديولوجيا والتغيير الاجتماعي ، دراسة اجتماعية في إقليم كردستان" ، في حقل علماالإجتماعالسياسي والمعرفي. بالإضافة إلى توضيح شكل العلاقة بين هذين المفهومين ، أي الفكر والتغيير الاجتماعي في إقليم كردستان ، فإن الهدف من هذه الدراسة هو فهم أن الإيديولوجيات في كردستان يمكن أن تخلق تغييرات اجتماعية تحت تأثير المطاليب الاجتماعية. لتحقيق هذا الهدف ، اعتمد الباحث الطريقة الجدلية ، واستفاد من المقابلة كآلية لجمع المعلومات. وخلص البحث إلى أن هناك علاقة جدلية بين "التغيير والآيديولوجيا". علاوة على ذلك،

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

لكي تحصـــل الإيديولوجيا على الإنتماء بشـــكل مســـتمر ، يجب أن تســـتمر في عملية التجديد. بعد ذلك ، تم إدراك أن المصالح الاقتصادية والهيمنة السياسية قد وجهت الصراعات والتنافس بين القوى الإيديولوجية في كردستان ، وفي النهاية قدم الباحث عددًا من التوصيات والاقتراحات.

Abstract

In modern time, studying ideology has been under an immense focus because of the impact it creates in societies, political, economic and social systems. Social change is related to the concept of ideology, as there is a continuous dialectic relation between them. That’s why the researcher thought that studying this dialectic relationship is important, which has been drawn from a master thesis entitled "*The Relation between Ideology and Social Change, a Sociological Study in Kurdistan Region*", which is a political and cognitive sociological topic. Besides illustrating the form of the relationship between those two concepts, i.e. Ideology and Social Change in Kurdistan Region, the aim of this study is to understand that the ideologies in Kurdistan could create social changes under the impact of social inquiries. To achieve this goal, the researcher has adopted a dialectic method, and has made use of the interview as a mechanism for data collection. The research has concluded that there is a dialectic relation between "Change and Ideology". Moreover, to be affiliated with, ideology needs to be continuously in a renovation process. Then, it has been realized that economic interests and political hegemony have directed conflicts and rivalries among ideological powers in Kurdistan, and eventually the researcher has presented a number of recommendations and suggestions.

پێشەکی:

ئایدیۆلۆجیا وەک بابەتێکی بیری و هزری لە ســەرەتای ژیانی کۆمەڵگاکانەوە هەبووە و بەردەوام مرۆڤ بە دوای پێدانی مانا بە بیرو تێگەیشــتن و مامەڵەکانی ژیانی رۆژانەیدابووە، پاشــان گەشــەکردن و گۆڕانە کۆمەڵایەتیەکانیش بوونەتە هۆی گۆڕانی بیرو ئەندێشەی کۆمەڵگا، ئایدیۆلۆجیاکان مەبەستیانە لەسەر تەرزێکی دیاریکراو کۆمەڵگا بگۆڕن، بەڵام کاتێک هەڵگرانی ئەم ئایدیۆلۆجیایانە روو لە دۆگمایی و ســەپاندنی خۆیان دەکەن بەســەر کۆمەڵگادا ئەوا دەبنە کێشەی گەورە بۆ گەشەسەندن و گۆڕانی کۆمەڵایەتی، بۆیە پاش چەقبەستوویی ئایدیۆلۆجیاکانیش کۆمەڵگا بە دوای گۆڕانی ئەو ئایدیۆلۆجییانە، یاخود دەستخستنی ئایدیۆلۆجیای نوێوەیە.

پاشــان بۆ نوســین و ئامادەکردنی هەر بتبەتێک توێژەران پشــت بە ئارەزووی خۆیان دەبەســتن بۆ هەڵبژاردنی بابەتەکانیان ، ئەمەش رەنگدانەوەی گەشــەی هزرییان بۆ فەراهەم دەکات و دەتوانن بە شــێوەیەکی زانســتی کۆی رەهەندەکانی بابەتەکە بخەنە ڕوو و پێشـنیاری گونجاویش پێشـکەش بکەن، چونکە توێژەران سـوود لەو بارو رەوشـە ســیاســی و کۆمەڵایەتییە دەبینن کە بە درێژایی ژیـان پێیـدا تێپەڕبووە لەم روەوە توێژەر لە تێبینی کردنی ئایدیۆلۆجیاکانی کوردســتان دۆخی کۆمەڵگای کوردســتانی و ئەو گۆڕانەی بەســەریدا هاتووە هەســتی بە گرفتێکی گەورە کردووە بۆیە هەوڵیداوە لەم توێژینەوەیەدا لە چەند روویەکەوە بابەتەکە شرۆڤە بکات.

بەشی یەکەم/ لایەنی تیۆری

یەکەم: کێشەی توێژینەوە

دیارترین کێشـــەی توێژینەوەکە بریتیە لە دەرخســـتنی پەیوەندی نێوان هەردوو چەمکی ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەڵایەتی، کە ئایا ئایدیۆلۆجیا گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروســـت دەکات،یاخود دەبێتە بەربەســـت لەبەردەمیدا؟ ئایا سروشتی ئەو ئایدۆلۆجیایە چۆنە کە دەتوانێت گۆڕانی کۆمەڵایەتی فەراهەم بکات؟

هەروەهاتوێژینەوەکە چەند پرسیارێکی دەبێت لە پەیوەندیدا بە ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەڵایەتی ئەوانیش:

١-لە پەیوەندیدا بە هەرێمی کوردســـتانەوە ئایدیۆلۆجیا وەک بابەتێکی زیهنی نامادی گۆڕانێکی هێواشـــی هەیە بەراورد بە بابەتە مادییەکانی کۆمەڵگا وەک (ولیام ئۆگبێرن) رایگەیاند(قنوص:٢٠٠٠،٢٢٩)،ئایا ئەو گۆڕانە هێواشـــەی ئایدیۆلۆجیا دەتوانێت لەســـەردەمی نوێدا چارەســـەرو مامەڵەی پێویســـت لەگەڵ ئەو گۆڕانە خێرایەدا بکات کە لە کوردستاندا روویانداوە؟

٢-ئایا ئەو بوونە ئایدیۆلۆجیەی لە کوردســـتان بە (ناســـیۆنالیســـتی و مارکســـی و ئیســـلامی) یەوە هەیەلە رووی بونیادو وەزیفەوە چۆنەو کاریگەرییان تا کوێیە؟

٣-ئایدیۆلۆجیاکان لە هەرێمی کوردســـتان میتۆدێکن بۆ گۆڕانی کۆمەڵایەتی ، یان بەرژەوەندی تایبەتی چینێکی دیاریکراو بەرجەستە دەکەن؟

دووەم: گرنگی توێژینەوە

پێویستە توێژینەوە پێ بەپێی گۆڕانکارییە بەردەوامەکان هەنگاو هەڵگرێت و ئیزافەیەکی نوێی بەسوود بە زانست و کەس و کۆمەڵگاکان بگەیەنێت، بەشدارێکی کارابێت لە چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی کە لە کایەکانی ژیاندا روبەڕوی مرۆڤ بوونەتەوە، لەلایەکی ترەوە پێویسـتە توێژینەوەکان گەشـە بە میتۆد و میکانیزمەکانی خۆیان بۆ شـیتەڵکردنی ئەو نارۆشـنییانە بدەن کە بە شێوەیەکی نەرێنی چواردەوری دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیان داوە.(عقیل:٢٠١٠،١٦) بۆیە ئەم توێژینەوە هەوڵێکی زانسـتیە بۆ روونکردنەوەو تێبینیکردنی بابەتێکی وەك ئایدیۆلۆجیا کە لە هەر سـەردەم و کاتێکدا هەڵگری ئاڵنگاری و سروشتێکی تارادەیەك ئاڵۆزە.

١- جەختکردن و تیشـــك خســـتنەســـەر ســـروشـــتی پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆجیاو رەهەندی رەهایی چەمکی ئایدیۆلۆجیا کە بەدرێژایی مێژوو بەشێکی دانەبڕاوبووە لێی .

٢- نیشـــاندانی پەیوەندی ئایدیۆلۆجیا بە چەمکەکانی پاراســـتنی مرۆڤ و یەکترقبوڵکردن و رێزگرتنی جیاوازی و پلورالیزمەوە، چونکە لەسـەدەی رابردوو ململانێیەکی توند لەنێوان ئایدیۆلۆجیا لە لایەك و خواسـتی مرۆڤ بۆ ئاشـتی لەلایەکی تر هەبوو،

٣- شرۆڤەی ئەو رەهەندە پیرۆزییەی کە ئایدیۆلۆجیا لە بەرجەستەکردنی خۆیدا دەستیان بۆ دەبات وەك (سروشتی مەعریفە و ئەخلاق و بەهاکان) کە سەرجەمیان پەیوەستن بە گۆڕانی کۆمەڵایەتیەوە.

٤- ئەم توێژینەوەیە کـاریگەری دەبێـت لەســـەر دووبـارە هەڵســـەنگـانـدن ن پێـداچوونە بە شـــێوازو بونیـادی ئایدیۆلۆجیاکانی کە لە کوردسـتان رۆڵیان هەیە ، هەروەها پرسـیاری جدی لەسـەر رادەی پابەندبوونی ئایدیۆلۆجیاکان بە پرنسیپەکانی بیرو کارکردنیانەوە دروست دەکات، پاشان یارمەتیدەر دەبیت لە زیاتر ناسین و تێگەیشتن لە دۆخی ئایدیۆلۆجیا لە هەرێمی کوردستان و شێوازی کارکردنیان.

سێهەم: ئامانجەکانی توێژینەوە

هەموو توێژینەوەیەك بۆ ئەوەی بەهایەکی زانستی هەبێت پێویستە ئامانج و مەبەستێکی دیاریکراوی هەبێت، بێگومان ئامانجی توێژینەوەش ئەو هۆکارەیە کەوا لە توێژەر دەکات هەستێت بە ئەنجامدانی، توێژینەوەی باش کە بابەتێکی ناخودیەو بەها و دەلالەتێکی زانستی هەیە و ڕووەو جێبەجێکردنی ئامانجەکانی هەنگاو هەڵدەگرێت، پاشان ئامانجی ئەم توێژینەوەیەش بریتین لەمانەی خوارەوە:

١- تێگەیشتن لە پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆجیا و گۆڕانی کۆمەڵایەتی، ئایدیۆلۆجیا دەبێتە هۆی ڕوودانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی یان بە پێچەوانەوە گۆڕانکاریەکانیش ڕۆڵیان هەیە لە دووبارە داڕشتنەوەی سروشت و بونیادی ئایدیۆلۆجیا.

٢- ئایدیۆلۆجیاکانی کوردستان توانیویانە لەژێر کاریگەری داخوازییەکانی تاك و گروپە کۆمەڵایەتیەکاندا گۆڕانێکی کۆمەڵایەتی دروستبکەن یاخود بە پێچەوانەوە؟

٣- ئایا ململانێی ئایدیۆلۆجی وسیاسی لە هەرێمی کوردستان توانیویەتی گۆڕانێکی کۆمەڵایەتی لە بەرژەوەندی فرەیی و یەکترفبوڵکردن فەراهەم بکات.

چوارەم: دیاریکردنی چەمک و زاراوەکان

یەکەم: ئایدیۆلۆجیا: (Ideology)

زاراوەی ئایدیۆلۆژی لە تێکەڵاوی دوو ووشەی idea و logos پێکهاتووە، یەکەمیان بە مانای ئەندێشەیەو دوەمیشیان تا ڕادەیەك بە مانای زانایی و ئاگادارییە. دەگوترێت لە کۆتایی سەدەی هەژدەدا لە لایەن فەیلەسوفی فەرەنسی دێستو دو ترەیسی (Destutt+ de Tracy) (1755-1836) بە واتای زانستی بیروبۆچونەکان، بە مەبەستی شرۆڤەی سەرچاوە و چۆنێتی گۆڕانی ئەندێشەکان هاتۆتەدی(ئامێدیان: ٢٠١٣، ٤١) .

پاشان (کارل مارکس) (١٨١٨ - ١٨٨٣) خوێندنەوەی نوێی بۆ چەمکەکە کرد لە پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆجیاو دژیەکیە کۆمەڵایەتییەکان کە بە دوو مانا خستییە بەر شرۆڤەکردن، کە هەندێکجار وەهم یان هۆشیاری ساختەو ناواقیعی بوون دێت، هەروەها بە مانای کۆمەڵێک بیرووبۆچوون دێت کە لە بەرەنجامی بەرژەوەندی ماددی چینێکی تایبەت یان گروپێکی دیاریکراو دروست دەبێت ، پاشان دەڵێت: ئایدیۆلۆجیا نەسەقێکی تەواوکارە لە بیروبۆچوون، کە لە دەرەوەی مرۆڤە و هاوکات مرۆڤیش بە خۆیەوە پابەند دەکات.(الجوهري و زملائە: ٢٠١١، ١١٨)

پێناسەی کرداریمان بۆ ئایدیۆلۆجیا:(ئایدیۆلۆجیا ڕستێکە لە نەسەقی بیری و (زیهن)ی کە تێیدا دیدگایەکی پێوانەیی دیاریکراو دەداتە مرۆڤ و گروپەکان بۆ پێدانی مانا بە شت و بابەتە هەبووەکانی واقیعی مێژوویی کۆمەڵگا، پێدانی بەرگی پیرۆزە بە هەندێك تێزی عەقڵانی و تەرزی ژیان و ڕەفتاری، دەتوانین بڵێین ئایدیۆلۆجیا شەرعییەتی خۆی لە بەرەنجامی هەڵهێنجان و وەرگرتنی بنەمای فیکری و ئایدیایی لەو مەعریفە بیری و پراکتیکیەی کە کۆمەڵگا پێی گەیشتووە دەستخستووە).

دووەم: گۆڕانی کۆمەڵایەتی

گۆڕانی کۆمەڵایەتی وەسف دەکرێت بەوەی هەموو ئاڵوگۆڕو گواستنەوەیەکە لە سستم و نەسەق و دامەزراوە کۆمەڵایەتیەکان، کە ئەو گۆڕانە لە پێکهاتە(البناء) یان وەزیفەدا دروست دەبێت لە ماوەیەکی زەمەنی دیاریکراو، لەبەرئەوەی سستمەکانی کۆمەڵگا لە رووی پێکهاتەیی و وەزیفیەوە پەیوەست و پێکداچوو و تەواوکارە، بۆیە هەر

گۆڕانێك لە رەهەندێك، یان رووكارێكی سیستمەكە رووبدات ئەوا دەبێتە هۆی رووداونی زنجیرەیەك لە گۆڕانكاری لاوەكی كە بە پلەی جیاواز هەموو لایەنەكانی ژیانی كۆمەڵگا دەگرێتەوە .(آستیتە:٢١،٢٠١٤)

پێناسەی كرداریمان بۆ گۆرانی كۆمەڵایەتی:(گۆڕان ئەو گەشەكردن و گواستنەوەو گۆڕانەیە كە بەسەر بیرو باوەرو بیركردنەوەی مرۆڤدا دێت وئەم بزاوتە زیهنیە دەبێتە هۆی گۆڕان لە تێگەیشتن و دیدو مانا بۆ ژیان، پاشان ئەم گواستنەوەیە دەبێتە هۆی گۆرانكاری لەسەر ئاستی ژیانی كۆمەڵایەتی و مادییش، كە ئەم دۆخە ژیاری و مادی و ژیانیە گۆڕراوەش دووبارە دەبێتە هۆی گۆڕان لە بیرو زیهندا).

پێنجەم: توێژینەوەكانی پێشوو

پاش هەوڵدانێكی زۆر لە ناو ئەو توێژینەوانەی كە لە وڵاتانی عەرەبی و كوردستانیش ئەنجامدراون نەمانتوانی توێژینەوەیەكی دیاریكراو بە ناونیشانی ئایدیۆلۆجیا دەستبخەین واتە بابەتەكە هێشتا نوێیە لە رووی توێژینەوەی زانستییەوە، هەروەها لە ناو زانكۆكانی هەرێمی كوردستانیش ئەو بوارەی هەڵمانبژاردووە تا ئێستا هیچ توێژینەوەیەكی لەبارەوە نەكراوە ، بەڵامتوانیمان تەنها دوو توێژینەوەی نزیک لە بوارەكەی خۆمان كە ئەویش تەنها گۆڕراوی (گۆڕانی كۆمەڵایەتی) لە خۆدەگرن دەستبخەین كە لە خوارەوە دەیانخەینە ڕوو:

١- توێژینەوەی (ئاری نوری صادق،٢٠١٧) بەناونیشانی(ڕۆڵی دەستەبژێری رۆشنبیران لە گۆڕانی كۆمەڵایەتیدا، توێژینەوەیەكی مەیدانیە لەسەنتەری شاری هەولێر)

ئامانجی توێژینەوەكە بریتییە لە زانینی جیاوازی نێوان گۆرراوەكانی توێژینەوەكە لە لایەن تاكەكانی لێتوێژراو، و دەرخستنی ئاستی بەرپرسیارێتی و ئامادەیی دەستەبژێری رۆشنبیران لە هەموو بوارو ناوەندەكانەوە بە ئاراستەی گۆڕانە كۆمەڵایەتیەكان.میتۆدی توێژینەوەكەشی بریتین لە میتۆدی وەسفی شیكاری – میتۆدی رووپێوی كۆمەڵایەتی بە نموونە و میتۆدی ئاماری بەكارهێناوە ، پاشان كۆمەڵگەی توێژینەوەكەشی بریتییە لە چەند وەزراەت و دامەزراوەیەكی حكومی ، نموونەی توێژینەوەكەشی بریتیە لە نمونەی ئامانجدار و وەرگرتنی نموونەیەک لە دانیشتوانی شاری هەولێر كە قەبارەی نموونەكەی (٢٠٠) یەكەیە لەگەڵ (٦) یەكەی تر لە رێگەی چاوپێكەوتنەوە، ئامرازی كۆكردنەوەی زانیاری توێژینەوەكەش بریتییە لە فۆڕمی پرسیارنامە و چاوپێكەوتن . و گرنگترین ئەو دەرەنجامانەی كە توێژینەوەكە پێی گەیشتووە ئەمەنای خوارەوەیە :

- بەشێكی سەرەكی چالاكییە رۆشنبیرییەكانی رۆشنبیران خۆی لە بواری كۆمەڵایەتیدا دەبینێتەوەبۆ باشتركردنی بارودۆخی سیستەمی كۆمەڵایەتی و گۆڕانكاری لە دیاردە و پەیوەندی و كێشە و بەها كۆمەڵایەتیەكاندا.
- بەشێک لە دەستەبژێری رۆشنبیران لە ژێر ئاراستە وبیرو ئایدیۆلۆجیای پارتەكاندا كاردەكەن، هەروەها لە بەرژەوەندی گشتی كۆمەڵگا و جەماوەر رەخنە لە دەسەڵات ناگرن، ئەمەش خاڵێكی زۆر نەرێنیە لەسەریان و لە پێوەری رۆشنبیری خۆیان لایانداوەو ئەركی راستەقینەیان جێبەجێناكەن.

٢- توێژینەوەی (میدیا إبراهیم فتاح، ٢٠١٢) بە ناونیشانی (گۆڕانی كۆمەڵایەتی و پەیوەندی بە ئاییندارییەوە، توێژینەوەیەكی مەیدانیە لە شاری هەولێر)

ئامانجی توێژینەوەكە بریتیە لە ناسینی ئاستەكانی گۆڕانی كۆمەڵایەتی و ئاییندارو رەهەندەكانی گۆڕانی گۆمەڵایەتی و ئاییندارى، هەروەها زانینی سروشتی پەیوەندی شاراوەی نێوان گۆڕانی كۆمەڵایەتی و ئاییندارى . میتۆدی توێژینەوەكەشی بریتییە لە میتۆدی رووماڵی كۆمەڵایەتی و میتۆدی بەراوردكاری و میتۆدی تێبینی،

کۆمەڵگای تویژینەوەکەشی دانیشتوانی شاری هەولێرە(تەنها موسوڵمانان) لە هەموو تەمەنەکان و ئاستەکانی بڕوانامە و ژیـانی ئـابوری ، نموونەی توێژینەوەکەش (٤٠٠) یەکەیە کە لە (١١) نـاوچەی نیشــتەجێبوونەوە وەرگیراون. و گرنگترین ئەو دەرەنجامانەی کە توێژینەوەکە پێی گەیشتووە ئەمەنای خوارەوەیە :

- گۆڕانی کۆمەڵایەتی رەنگدانەوەی هەبووە لەســەر ســروشــتی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیە هەبووەکانی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا .
- گۆڕانی کۆمەڵایەتی کـاریگەرییەکی گەورەی هەیە لەســەر پێکهـاتەی کۆمەڵایەتی و ئـابووری و کلتوری لە کۆمەڵگادا، ســەرەڕای گۆڕانی تەرزی تەرزی بیرکردنەوە لای تاکەکانی کۆمەڵگا، ئەمەش وامان لێدەکات بڵێین ئەمە جۆرێک لە دژیەکی لە نێوان بیرو رەفتاردا دروستکردووە.

گفتوگۆی توێژینەوەکان

لە رووی ئامانجەوە توێژینەوەکەی (صـادق) نزیکە لە توێژینەوەکەی ئێمە کە دەرخســتنی ئاسـتی بەرپرسـیارێتی دەسـتەبژێری رۆشـنبیرانە لە هەموو ناوەندەکان بە ئاراسـتەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی ، هەرچی ئامانجی توێژینەوەکەی(فتـاح)ە بریتیە لە نـاســینی ئـاســتەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئـاییـنداری و رەهەنـدەکـانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئاییـنداری، هەروەها زانینی سروشتی پەیوەندی شاراوەی نێوان گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئاییـنداری .

لە رووی میتۆدەوە توێژینەوەکەی (صــادق) جیاوازە لە توێژینەوەکەی ئێمە چونکە میتۆدی وەســفی شــیکاری بەکارهێنـاوە، میتۆدی روپیووی کۆمەڵایەتی بە نموونە و میتۆدی ئـاماری ، لە کـاتێکدا ئێمە میتۆدی دیـالێکتیکیمـان بەکـارهێنـاوە، هەروەهـا میتۆدی توێژینەوەکەی (فتـاح)بریتییە لە میتۆدی رووماڵی کۆمەڵایەتی و میتۆدی بەراوردکاری و میتۆدی تێبینییە،

کۆمەڵگای توێژینەوەکەی(صـادق) بریتییە لە چەند وەزارەت و دامەزراوەیەکی حکومی و ناحکومی وەکو ناوەند و سەندیکا و کۆمەڵە رۆشـنبیرییەکان لەگەڵ چەند دەزگایەکی راگەیاندن، نموونەی توێژینەوەکەشی بریتیە لە نمونەی ئامانجدار و وەرگرتنی نموونەیەک لە دانیشــتوانی شــاری هەولێر کە قەبارەی نموونەکەی (٢٠٠) یەکەیە لەگەڵ (٦) یەکەی تر لە رێگەی چاوپێکەوتنەوە،و ئامرازی کۆکردنەوەی زانیاریەکەشی فۆرمی راپرسی و چاوپێکەوتنە ، کە لێرەدا وەک توێژینەوەکەی ئێمەیە ، هەرچەنـدە فۆرمیشــی بەکـارهێنـاوە،هەرچی توێژینەوەکی (فتـاح)ە کۆمەڵگـای تویژینەوەکەشــی دانیشــتوانی شــاری هەولێرە(تەنها موســوڵمانان) لە هەموو تەمەنەکان و ئاســتەکانی بڕوانامە و ژیانی ئابوری ، نموونەی توێژینەوەکەش (٤٠٠) یەکەیە، کە لێرەدا جیاوازە لە توێژینەوەکەی ئێمە.

لە رووی دەرەنجامەوە، توێژینەوەکەی (صــادق) پێی وایە بەشــێکی ســەرەکی چالاکییە رۆشــنبیرییەکانی رۆشــنبیران خۆی لە بواری کۆمەڵایەتیدا دەبینێتەوە بۆ باشــترکردنی دۆخی ســیســتمی کۆمەڵایەتی و گۆڕانکاری لە دیـاردە و پەیوەنـدی و بەهـا کۆمەڵایەتیەکـانـدا، هەروەهـا توێژینەوەکەی (فتـاح)پێی وایە گۆڕانی کۆمەڵایەتی رەنگدانەوەی هەبووە لەســەر ســروشــتی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیە هەبووەکانی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا .هەروەها گۆڕانی کۆمەڵایەتی کاریگەرییەکی گەورەی هەیە لەســەر پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و ئابووری و کلتوری لە کۆمەڵگادا، کۆی ئەم دەرەنجامانە نزیکایەتیەکی تەواویان هەیە لەگەڵ بەشێک لە دەرەنجامەکانی توێژینەوەکەی ئێمە.

پێویســتە لێرەدا ئەو راســتیە بخەینە ڕوو کە توێژەر ســودێکی باشــی لەم توێژینەوە پێشــووانە وەرگرتووە، بە تـایبەت لە پەیوەنـدیـدا بە چەمکەکـانی گۆڕانی کۆمەڵایەتیەوە و بەکـارهێنـانی لە دەوڵەمەنـدکردنی لایەنی تیۆری

توێژینەوەکەدا، هەروەها سـودیان هەبووە لە رووی ناسـینی ئەو توانا و کۆشـشـانەی کەلە جۆری ئەم توێژینەوانەدا بەخەرج دراون.

شەشەم: ئایدیۆلۆجیا لە قۆناغی رۆشنگەری

مەبەسـت لە فەلسـەفەی رۆشـنگەری بریتیە لە دەرەنجامی ئەو ململانێ فیکری و کلتورییە دوور ودرێژەی کە چەندین ساڵ لە نێوان دەسەڵاتی سیۆکراتی کەنیسەی مەسیحی و دەستەبژێرە رۆشنفکرەکانی خۆرئاوای ئەوروپا هاتە دی، هەرچەندە کەنیسـە هەوڵێکی مکوڕانەی دا بۆ کۆنترۆڵکردنی کۆی کایە و جومگەکانی کۆمەڵگا و بەردەوام لەسـەر دەسـتگرتن بە بنەرەتەکانی فیکری بۆماوەیی و مۆنۆپۆڵی دەسـەڵاتی سـیاسـی، ئەم واقیعە لە خۆیدا دژوەستانەوە بوو بەرانبەر حەقیقەتی گۆڕان کە یاسایەکی بەردەوامی ژیانە، بۆیە دەستەی رۆشنبیران، دەسەڵاتەکانی کەنیسەیان وەك ئاستەنگێك دەبینیەوە لەبەردەم هێزی مەعریفە وعەقڵدا، لە بەرانبەریشدا کەنیسە ئەم رەوتە فیکری و فەلسـەفیەی نێو کۆمەڵگای بە پاڵنەری شـەیتان دۆسـتان دەزانی و هەرگیز ملی بۆ گفتوگۆی راشـکاو لەبەرانبەر ئەم تەوژمەدا نەدەدا.

دیارە فەلسـەفەی رۆشـنگەری دەیویسـت دیوێکی جیاوازتری ژیان و بیرکردنەوە پێشـان بدەن، بەڵام کەنیسـە بە تۆمەتی جیاجیا لە ناوی دەبردن. سـێ رووداو سـەرهەڵدانی رۆشـنگەری خێراکرد، ئەوانیش(شـۆڕشـی پیشـەسـازی بەریتانیا، و شـۆڕشـی فیکری فەرەنسـی، و چاکسازی مەزهەبی لە ئەڵمانیا) بۆیە ئەم روداوانە لە شـۆڕشـی فەرەنسیدا رۆحێکی نوێی فیکری بەرهەمهێنا کە ئیدی ئەم چرکە سـاتەی مێژوو شـوناسـی خۆی لەگەڵ سـەردەمی پێش خۆیدا جیاکردەوە،کەدەسـتگرتنی رەهابوو بە عەقڵانیەتەوە، وەك جۆن لۆك و هاوڕێکانیشـی جەختیان لێدەکردەوە: کە پێویستە هەموو شتێك(بابەت)وەك کریستاڵ روون بێت.(الحناوی:٢٠٠٩،١٨)

بۆیە هەروەك زۆرینەی فەیلەسـوفانی رۆشـنگەری فەرەنسـی و بیریارانی ئەنسـکلۆپیدیین، (ئەنتوان دسـتوت دو ترەیسـی) یش بڕوای وابوو کە هەموو بوارە ئەزمونیە مرۆییەکان کە پێشـتر لە روانگەی لاهوتیەوە توێژینەویان لەسەرکرابوو، دەبێت ئێستا لە رێگەی عەقڵەوە توێژینەوەیان لەسەر بکرێت.(فینسینت:٢٠١٧،١٧)پێویستە تێبینی ئەو راسـتیە بکەین کە ئایدیۆلۆجیا لەسـەر دەسـتی (ترەیسـی) بە شـێوازێکی ئەرێنی بەکارهاتووەو بۆتە سـەرەتای زانستێکی نوێ کە خەڵکانی رۆشنفکرو خاوەن هێزی عەقڵانی سەرقاڵی بوون،

کاتێك ئاراستەیەکی فیکری یا مەزهەبێکی سیاسی و ئایینی لە چوارچێوەی ئارگومێنت و سەلماندنی پرەنسیپی راسـتی و هەڵە و مەنتیقی بوون دەترازێت و فۆڕمێکی سـیاسـی پراکتیکی وەردەگرێت ئەوکاتە راسـتەخۆ بەر واقیع دەکەوێت، ، بۆیە (ناپلیۆن)بەو پێیەی شـەرعیەتی سیاسـی و داگیرکارییەکانی لە کەنیسـە وەردەگرێت و دواجار ئەم تەوژمەش خەریکی تێکشکانی پایەکانی ئەو پاشماوە فیکریەن لێرەدا(ناپلیۆن) هەست بە تەنگەبەری دەکات بەرانبەر خەونە ئۆتۆکراتیەکانی ، بۆیە تۆمەتباریان دەکات بە نانەوەی ڕاڕایی (قلق) ی سیاسی،

لە کۆتاییدا پێویستە جەخت لەو گۆڕانە بکەین کە لە بەکارهێنانی چەمکی ئایدیۆلۆجیادا روویدا لەو ماوە زەمەنیە دیـاریکراوەدا (١٧٥٠-١٨٠٠) کە سـەرەتـا وەك لقێکی زانسـتی ئەزموونی مرۆیی لێی ڕوانرا، بەڵام دوای ئەوەی کە ناواخنێکی سـیاسـی و چاکسـازی کۆمەڵایەتی وەردەگرێت ئەوا وەك بابەتێکی نەویسـتراوی بەرژەوەندی خوازانە سەیردەکرێت.

حەوتەم: تێڕوانینی کۆمەڵناسان بۆ چەمکی ئایدیۆلۆجیا

١- کارل مارکس(١٨١٨ - ١٨٨٣)

کارل مارکس دوبارە داڕشــتنی بۆ چەمکەکە کرد لە پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆجیا و دژیەکیە کۆمەڵایەتیەکان ، مارکس چەمکەکەی بە دوو مانا خستە بەر شرۆڤەکردن، یەکەم :کە هەندێك جار بە مانای(وەهم)و(هۆشیاری ساختە) و (ناواقیعی بوون) دێت، دووەم: بە مانای کۆمەڵێك بیروبۆچوون دێت کە لەبەرئەنجامی بەرژەوەندی مادی کۆمەڵێکی تایبەت یان گروپێکی دیاریکراو دروست دەبێت(Freeden:2006,22).

کۆشــشــەکانی مارکس لە بواری کۆمەڵگا و ئابوری و ململانێی نێوان چینەکانی کۆمەڵگا و چەمکی ئایدیۆلۆجیا و هۆشیاری چین و هۆشیاری ساختە پێگەی ئەم فەیلەسوفە دەخاتە پێشەنگەکانی کۆمەڵناسی و کۆمەڵناسی مەعریفە، ئەو پێی وایە ئایدیۆلۆجیا نەســەقێکی تەواوکارە لە بیروبۆچوون، کە لە دەرەوەی مرۆڤە و هاوکات مرۆڤیش ئیلزام دەکات بە خۆیەوە .(محمد الجوهري و زملائە:٢٠١١،١١٨)

هەروەها مارکس بە هەمان ئەو زمانەی کە دەربارەی هۆشــیاری چینایەتی و هۆشــیاری ســاختە دواوە، دەربارەی ئایدیۆلۆجیاش قســەی کردووە، چونکە پێی وابووە هەردوو بابەتەکە تەنها ڕەنگدانەوەی بنەمای مادی کۆمەڵگایە .(هەمان سەرچاوەی پێشوو:١١٨)پێشی وایەهێزەکانی بەرهەمهێنان و پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنان شێوە و توندی ئەو ململانێیە دیـاری دەکەن کە کە لە نێوان هەردوو چینی بۆرجوازی و پرۆلیتـاریـادا ســەری هەڵـدابوو دواجـار ئەم حەقیقەتەی وەك بنەمـای واقیعی کۆمەڵایەتی نـاســانـد، بۆیە مـارکس کێبڕکێی نێوان چینەکـانی لە نـاو واقیعی کۆمەڵایەتیدا گەڕاندەوە بۆ پێکهاتەی کۆمەڵگا کە ئەو پێی وابوو لە کۆمەڵگادا دوو پێکهاتە هەیە ئەوانیش پێکهاتەی ژێرەوە(البنیة التحتیة) کە تەعبیرە لە بنەما مادی ئابورییەکەی کۆمەڵگا دواتر ئەم بینایە کاریگەری تەواوی دەبێت لەســەر کۆی ســیســتمەکانی پێکهاتەی ســەرەوە(البنیة الفوقیة) وەك ســیاســەت و یاســا و ئایین و یاســای خێزان و پەروەردە و حکومەت و ...هتد .(لطفي و زیات:١٩٩٩،٩٨)

بونیادی سەرەوە،معنوي(سیاسەت، ئایین، پەروەردە) هۆشیاری ساختە

بونیادی ژێرەوە (مادی)

بەلایەنی کەمەوە ســێ بیری بنەڕەتی پەیوەســتە بەم داڕشــتنەوەی مارکســەوە بۆ چەمکی ئایدیۆلۆجیا ئەوانیش: یەکەم: ئـایدیۆلۆجیـا نوێنەرایەتی بەرژەوەنـدی چینی بـاڵادەســـت دەکـات، دووەم: ئـایـدیۆلۆجیـا ڕەنگدانەوەیەکی هەڵەوگێڕراوی دابڕاو لە حەقیقەتە. ســێیەم: ئایدیۆلۆجیا خاوەن بونێکی ســەربەخۆو داخوازی پابەندبوونی تاکەکانی کۆمەڵگایە . (محمد الجوهری وزملائە،١١٩،٢٠١١)

٢- لینین: (١٨٧٠- ١٩٢٤)

هەربۆیە (لینین) (١٩٠٢) لە کتێبی (ما العمل) دا بیری پرۆلیتاریای بە ئایدیۆلۆجیای (ئیشتراکی) یان ئایدیۆلۆجیای (مارکســـی) ناوزەد کرد، ئەگەرچی پێشـــتر ئەم ناونانە لای (کارل مارکس) بێزراو بوو، بەڵام لە لایەن لینین و زۆرینەی مارکســـیەکانی دواتر ئایدیۆلۆجیا ئاماژەیە بۆ بیری ناوازەی چینێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو، وەکو چینی پرۆلیتاریاو چینی بۆرجوازی. (أندرو هیود:٢٠١٢،١٧)، بۆیە روانینی (لینین) بۆ ئایدیۆلۆجیا گۆڕانێکی ریشـــەیی بەســـەرداهات و جیاواز لە مارکس کاری بۆ فراوانککردنی تێگەیشـــتن و بەکارهێنانی چەمکەکە کرد، (لینین) توانی دیدی نەرێنی بۆ چەمکی ئایدۆلۆجیا تێپەڕێنێت، پاشـــان هەر ئەم تێڕوانینە گۆڕاوە بوو وای لە لینین کرد بڵێت: (ئێمە ئایدیۆلۆجین)، زیاتر لەمەش هات چەمکی تیۆرو ئایدیۆلۆجیای کرد بە یەك.(الأنصاري:٢٠٠٠،٣٦)

٣- جۆرج لۆکاش:(١٨٨٥-١٩٧١)

کاتێك باســـی ئایدۆلۆجیا دەکەین لە پەیوەندیدا بە (جۆرج لۆکاش) ەوە ئەوا دەتوانین بڵێین کە لۆکاش زیاتر لە (مارکس و لینین)یش ڕۆڵی دا بە ئایدیۆلۆجیا و ویستی لە ڕەگەوە ڕەهەندی مادی چەمکەکە کە پێشتر جەختی لەسەر کرابۆوە هەڵکێشـــێت، هەرچەندە لۆکاش لە روانگەی پێدانی ناوەرۆك و مانای فراوان بە چەمکەکە هاوشـــێوەی لینین بوون بەڵام لە بابەتەکانی تری وەکو شـــرۆڤەی (ئایدیۆلۆجیای بۆرجوازی و ئایدیۆلۆجیای پرۆلیتاریا) دا جیاواز بوو لێـــی، بە تایبەت لە بابەتی زانستی بوونی ئایدیۆلۆجیای مارکسدا کە پێی وابوو ئەم حەقیقەتە شتێکی بەڵگەنەویست (بدیهی)یە، ئەگەرچی شیکارە زانستیەکانیش هەڵە ونازانستێتی هەموو ئەو دەرەنجامانەی سەلماندبێت کە مارکس کۆتایی پێهێناوە.(جۆرج لوکاش:٣٣)

٤- کارل مانهایم: (١٨٩٣- ١٩٤٧)

(کارل مانهایم)بۆیەکەمجار چەمکەکە دەخاتە نێو چوارچێوەیەکی زانســـتی وشـــیکارێکی ورد بۆ بنەڕەتەکەی دەکات، هەوڵیدا بەبونیادێکی نامارکســـیانە چەمکی ئایدیۆلۆجیا دابڕێژێت،ئەگەرچی هەروەکو مارکس ئەمیش بڕوای وابوو کە بیرو تێڕوانینی مرۆڤەکان لە بارودۆخی کۆمەڵایەتیانەوە دروســـت دەبێت، بەڵام بە پێچەوانەی مارکســـەوە هەوڵیدا چەمکی ئایدیۆلۆجیا لە ناوەرۆکە نەرێنیەکەی دەربهێنێت.(مانهایم) وا وێنا دەکات کە هەموو ئایدیۆلۆجیەکان وەکو نەسەقێکی فیکری لە پێناو بەرگریکردن لە سیستمێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو بەکاردێن،و بەشێوەیەکی فراوان تەعبیرن لە بەرژەوەندی گروپە فەرمانڕەوا ودەسترۆیشتووەکان.(أندرو هیود:٢٠١٢،٢٠)، پاشان توانی بە دابەشکردنی ئایدیۆلۆجیا بۆ بەشـــەکی و هەمەکی(الجزئي والكلي) رەخنەی ئەو ئایدیا نیمچە زاڵ وتەواو توندوتیژانەی کە ئەوروپای گرتبویەوە بکات، بۆیە لە کتێبەکەیدا بە ناوی (الأیدیولوجیا والیوتوبیا) دەڵێت: مانای بەشـــەکی دەستەواژەی ئایدیۆلۆجیا مەبەستێکی ناواخنانەی هەیە چونکە چەمکەکە ئاماژەیە بۆئەوەی کاتێ ئێمە هەڵوێستێکی گوماناکارییانە دەبارەی بیرو تێگەیشتنێك وەردەگرین کە بەرانبەرەکەمان(الخصم) بۆمان پێشنیاردەکات، چونکە وا دادەنرێت کە داپۆشینێکی هۆشیارانیە بە پلەی جیاواز کە شاردنەوەی سروشتی راستی بارودۆخە و بڕواپێکراو نیە زیاتر هاوتایە لە گەڵ بەرژەوەندی دژەکەمان(الخصم) کە لادانێکی (التحریفات) هاوپێچە لەگەڵ درۆی مەبەستدارو داپۆشینی مەبەستدارو نیمچە مەبەستدار، ئەم تێڕوانینە بەشەکییە کاتێك روونتر دەبێتەوە کاتێك بەراوردی بکەین بە تێگەیشتن و وێناکردنی هەمەکی زۆرتر (الایدیولوجیا الكلي) گشتگیری دەستەواژەی ئایدیۆلۆجیا ، کە لە حاڵەتی دووەمیاندا ئاماژەیە بۆ ئایدیۆلۆجیای ســـەردەمێك یان ئایدیۆلۆجیای گروپێکی مێژوویی کۆمەڵایەتی دیاریکراو- وەك ئایدیۆلۆجیای چینێك – کە زیاتر مەبەســـتمانە خەسڵەت و ڕەگەزەکانی پێکهاتەی گشـــتی عەقڵیەتی ســـەردەمێك یان گروپێك روون بکەینەوە.(مانهایم:١٩٨٠،١٢٩)

هەشتەم: پۆلێنکردنی ئایدیۆلۆجیا

بەشـــێوەیەکی گشـــتی (د . محمد ســـبیلا) لە کتێبی (الأیدیولوجیا نحو نظرة تكاملیة) دا بەدەر لەو پێوەرە تایبەتمەندانەی پۆلێنکردنی ئایدۆلۆجیا بەشێوەیەکی گشتی ئایدۆلۆجیای سیاسی بۆ سێ ئاستی گەورە پۆلێن کردووە ئەوانیش :

أ –ئایدۆلۆجیای پەیوەست بە عەقڵییەوە، وەک ئایدیۆلۆجیای دامەزراو لە سەر بیرۆکەی دادپەروەری، یان بیرۆکەی ئازادی ، و یەکسانی ، یان پێشکەوتنخواز .

ب-ئایدۆلۆجیای دامەزراو لەسەر بنەمای دەستەواژەی (مقولات)ی بیۆلۆجی ، وەک ئایدۆلۆجیای نیشتیمانی لەسەر بنەمای بیرۆکەی گەل ، یان ئایدۆلۆجیای دامەزراو لەسەر بیرۆکەی ڕەگەزو بنەچە (سلالة).

ج- ئەو ئایدۆلۆجیایەی کە هەوڵی جێبەجێ کردنی جۆرێک لە بوونی کۆمەڵایەتی و سیاسی وەک پاڵپشتی دەوڵەت لە دامەزراوە سەرکوتکارەکاندا ، و جێبەجێ کردن(تحقیق)ی شۆڕش لە ئایدۆلۆجیا شۆڕشگێڕەکاندا و زۆرینە لە سیستەمە دیموکراتییەکان یان ئیشتراکییەکان دا .(سبیلا :١٩٩٢ : ١٨٨) .

تەوەری دووەم/ ڕەوشی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئایدیۆلۆجیا لە کوردستان

یەکەم: فاکتەرەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی

گۆڕانی کۆمەڵایەتی پرۆسەیەکی ئاڵۆزی بەردەوامی کۆمەڵگایە و بەردەوام لە جوڵەیەکی ناکۆتادایە، لە باسی فاکتەری گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا ڕووبەڕووی گرفتی تیۆری دەبینەوە، لەوانە یەکەم: پێکداچوون و تێکەڵاوی فاکتەرەکانی گۆڕان، بۆ نموونە پەیوەندی کلتوری یەکێك لە فاکتەرە کاریگەرەکانی گۆڕانە کە زۆربەی جارلە ڕێگەی کەسە کاریگەرەکانی کۆمەڵگاوە ئەم گۆڕانە کلتورییە ڕوودەدات، هەروەکو هەندێکجاری تر گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی نوێکاری ناوخۆییەوە رودەدات.(آستیتیە: ٤٥،٢٠٠٨)، کەواتە هۆکارە ناوەکی و دەرەکیەکان پێکەوە هاوکارن لە ڕوودانی گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا.دووەم: (هۆ)ی(تعلیل)ە کاتێك گفتوگۆ لە بارەی فاکتەرەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەکەین، بابەتی هۆکار(تعلیل) دەبێتە جێگای مشتومڕ کەئایا ئەم فاکتەرانە هۆکار(علة)ن، یاخود تەنها فاکتەرێکی هاوکارن؟ گرفتی سێهەم، پۆلێنکردنی فاکتەرەکانی گۆڕانی کۆمەڵاتیە، کە تائێستا ڕێککەوتنێکی مامناوەندی نیە بۆ ریزبەندی لە نێوان کۆمەڵناسان و توێژەراندا، ، بۆ نموونە (دکتۆر مەعن خەلیل) سەرچاوەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بۆ دوو ستوونی چەندێتی و چۆنێتی دابەش دەکات، کە سەرچاوەی (گۆڕانە چەندێتیەکان)ی بۆ دە سەرچاوەو (گۆڕانە چۆنێتیەکان)یشی بۆ سێ سەرچاوە پۆلێنکردووە.(العمر:١١٢،٢٠٠٤)

پاشان (دۆران و وێڵ) فاکتەرەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتیان بۆ چوارجۆر پۆلێنکردووە، ئەوانیش فاکتەری(دیمۆگرافی و تەکنیکی و بەهاکلتورییەکان و ئایدیۆلۆجیان).(دۆران و وێڵ: ٥٥٠،٥٥٥،٢٠١٩)هەروەها (دکتۆر حیدر ئیبراهیم علی) لە کتێبی (التغیر الإجتماعي والتنمیة– مدخل نظري) دا پۆلێنی فاکتەرەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بە (فاکتەری میتافیزیکی و بایۆلۆجی و دیمۆگرافی و تەکنەلۆجی و ئایدیۆلۆجی) دەکات.(الزعبی : ٣٠،٥٧،١٩٨٢)

دەتوانین بڵێین گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتیدا(البناء الإجتماعی) ڕوودەدات، یان لە سیستەمە کۆمەڵایەتیە تایبەتەکان، یان لە پەیوەندییەکانی نێوان ئەو سیستمانە هەرچی پرسیاری تایبەت بە چۆنێتی ڕوودانی گۆڕان و ئاراستە و خێراییەکەیەتی، ئەوا پێویستمان بە وەسفێکی مێژوویی شیکارییە بۆ ئەو گۆڕانەی کە لە رابردوودا روویداوە کە چەندین ڕووداو گۆڕانی گەورە بەسەر پەیوەندییەکان و سیستەمی ئابووری و جۆری خێزاندا هاتووە، هەروەها لە پەیوەندیدا بە ئاراستەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتیەوە ناکرێت حکومدانێکی بەهایی تێدابێت، چونکە هەریەك لەو گۆڕانکارییانە لە واقیعێکی مێژوویدا ڕوویانداوەو گۆڕانیش زنجیرەیەکی بەدواییەکدا هاتووەو پرۆسەی حوکمدانی بەهایی هەڵناگرێت. (علی لیلة وآخرون: ٣٥٥،٣٥٦،٢٠١٠)

دووەم: پەیوەندی دیالێکتیکی نێوان ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەڵایەتی

مەبەست لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی ئەو گۆڕان و ئاڵوگۆڕەیە کەبەسەر پێکهاتەی کۆمەڵایەتی (البناء الإجتماعی) دا دێت. چونکە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی ملکەچە بۆ گۆڕانی بەردەوام. (ماکیفر و بیرج : ١٩٧١،٨٩٣) لەهەمان کاتیشدا ئایدیۆلۆجیا وەك نەسەقێك لەبیرو تێگەیشتن ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی خۆی لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتییەوە، کەلەچەند نەسەقێك پێك دێت وەردەگرێت کە تێیدا (ئایین، کلتور، بەها، داب ونەریت، دۆخی کۆمەڵگا...هتد) بەشداری دەکەن،

کەواتە دەتوانین بڵێین پەیوەندییەکی دیالێکتیکی لە نێوان ئایدیۆلۆجیا و گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا هەیە، بەمانای تر جۆری ئەو کلتورو شارستانیەتەی کە لە بەرەنجامی جوڵەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتییەوە هاتۆتە ئارا، جۆرێکی لە بیرکردنەوە و شێوازی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و بەها و داب و نەریت دەبەخشێتە کۆمەڵگا، لە هەمانکاتدا بە تێپەڕبوونی کات، ئەو جۆرە بیرو ئایدیۆلۆجیایە توانای وەڵامدانەوەی پێداویستییەکانی واقیعی لاواز دەبێت، بەم پێیەش زەمینەی گۆڕانکاری لە خودی ئایدیۆلۆجیای باو، یان هاتنی ئایدیۆلۆجیای نوێ دەبێتە زەرورەت، کە لێرەدا (جورج تایلور) پێداویستی خۆنوێکردنەوەی هەر ئایدیۆلۆجیایەك و بەهاکانیەتی رادەگەیەنێت بە پێی واقیعی ژیانی کۆمەڵایەتی. لە باسی سەرچاوەی گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا ڕاستەوخۆ بیر و زیهنمان بەر دوو تێڕواینی کاریگەری دژیەك لە مێژووی کۆمەڵناسیدا دەکەوێت کە ئەوانیش دیدی هەردوو کۆمەڵناس و فەیلەسوف (ماکس ڤیبر و کارل مارکس)ە، چونکە ماکس ڤیبر پێی وابوو کە ئەو چاکسازییە بیرییەی کە لە ئایینی مەسیحییەتدا کرا(صالح فیلالی : ٢٠١١،٢٢٤)، دواتر لە مەزهەبی پرۆتستاندا بەرجەستەبوو سەرچاوەی یەکەمی ئەو گۆڕانە ئابوری و سیاسی یە بوو کە لە کۆمەڵگا ئەوروپییەکاندا هاتە ئاراوە واتە (بیرو ئایدیۆلۆجیا) وەك پاڵنەری گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەبینێت، لە کاتێکدا (کارل مارکس) تەواو پێچەوانەی ئەم تێزە بوو پێی وابوو واقیعی کۆمەڵایەتی و پێداویستییەکانی سەرچاوەی ئەو گۆڕانانەن کە لە بیرو ئەندێشەدا دروست دەبن (ایکن : ١٩٧١،١٥)، بۆیە دەتوانین بڵێین پەیوەندییەکی ئاڵوگۆڕی دیالێکتیکیانە لە نێوان ئایدیا و بیرو گۆڕانە کۆمەڵایەتییەکانداهەیە و بەردەوام و بەبێ دابڕان هەریەکێکیان دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی ئەویتر بە شێواز و فۆرمێکی نوێ و ئەم پرۆسەیەش لە دۆخێکی بەردەوامی ناکۆتادایە.

پاشان فەیلەسوفی سەدەی هەژدە (هۆڵباخ) لە یەککاتدا پێی وایە کە ڕێگا و شێوازی بوون (طريقة فى الوجود) دیاریکەری تەرزی بیری مرۆڤەکانە، لەهەمانکاتدا پێشی وایە بۆ تێکشکاندنی ئەو وەهمە نەسەقیەی کە مرۆڤ هەر لە منداڵیەوە لەسەر پەروەردە کراوە و وەکو نەریتێك لەسەری ڕاهاتووە و دەسەڵاتی بەسەریدا هەیە تەنها لە ڕێگەی پەروەردەکردنەوە لاواز دەکرێت (هوکس : ٢٠٠٠، ٣٩)، بۆیە لەگەڵ مادی بوونی (هوڵباخ) هێشتا ڕۆڵی بیرو تێڕوانین بۆ گۆڕانکاری نادیدە ناگرێت، بۆیە هەر لە چوارچێوەی ئەو چاوپێکەوتنانەدا کە ئەنجامماندراوە لەگەڵ نموونەی توێژینەوەکەماندا گەیشتینە ئەو ڕاستییەی کەپەیوەندییەکی دیالێکتیکی و ڕاستەوخۆ لە نێوان چەمکەکانی (ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەڵایەتی)دا هەیە، هەروەکو (د.مراد حکیم) ڕۆشنبیرو مامۆستای زانکۆی سەلاحەدین دەڵێت : پەیوەندییەکی بەتین لە نێوان ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا هەیە، چونکە ئایدیۆلۆجیا هەوڵی گۆڕان دەدات و دەیەوێت ڕەنگ و نەخشی بیری خۆی بە هەموو بەش و پێکهاتەی کۆمەڵگا ببەخشێت، هەروەها کاتێك ئایدیۆلۆجیا دەیەوێت گۆڕانکاری دروست بکات (کلتورو بیرو داب و نەریت و بەهاکان) وەکو بەربەستێك وان کە ڕووبەڕووی ئایدیۆلۆجیاکە دەبنەوە، جا هەندێك جار قبوڵی دەکەن و کاتی تریش گۆڕانکاری لەو ئایدیۆلۆجیایەدا دروست دەکەن.هەر (حکیم) دەڵێت : ڕەنگە لەبەر پێداویستی کۆمەڵگا پێیان هەندێکجار خێرا ئایدیۆلۆجیاکان بڵاو ببنەوە، یاخود لەکۆمەڵگادا گۆڕانکارییەك ڕوودەدات زەمینەی بڵاوبونەوەکە خێراتر دەکات بۆ نموونە بیری کۆمەڵەی برایانی موسوڵمان (الإخوان المسلمين)لە پێش ڕاپەڕین بواری گەشەکردنی نەبوو، بەڵام دوای ڕاپەڕین توانی بازدانێکی گەورە بدات لە گەشەکردن، کەواتە هەندێ کات گۆڕانە کۆمەڵایەتیەکان ئایدیۆلۆجیا بەهێز دەکەن و بە پێچەوانەشەوە (چاوپێکەوتن: مرادحکیم ، ٢٠١٩/١١/١٣) هەروەها ڕۆشنبیرو کادری باڵای یەکێتی نیشتمانی کوردستان (م.فريد ئەسەسەرد) یش پێی وایە مەرج نییە ئایدیۆلۆجیا هەمیشە لە خزمەتی گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا بێت چونکە ئایدیۆلۆجیا ڕەهەندی نێگەتیڤیشی تێدایە ، پاشان (ئەسەسەرد) دوو مەرج بۆکاریگەربوونی ئایدیۆلۆجیا

لە کۆمەڵگادا دادەنێت ئەوانیش ١- پێویست بوون بەو ئایدیۆلۆجیایە و ٢- ڕەسەن بوونی ئایدیۆلۆجیا (واتە هاوردە نەبێت) .

لەلایەکی ترەوە (م.ئەبوبەکر علی)ڕۆشنبیرو کادری باڵای یەکگرتووی ئیسلامی، هێزی ئایدیۆلۆجیا بۆ گۆڕانکاری لە سێ ڕووەوە دەخاتە ڕوو، لەگەڵ ئەوەی پەیوەندییەکی دیالێکتیکی لە نێوان ئایدیۆلۆجیا و گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا دەبینێت، ئەوانیش یەکەم ، هەندێکجار ئایدیۆلۆجیا ڕۆڵی شۆڕشگێڕانە دەگێڕێت بۆ ڕێبەرایەتیکردنی شۆڕشێك کە ئاڵوگۆڕی کۆمەڵایەتی بەدوادا دێت، دووەم ، ئایدیۆلۆجیا هەندێك کاتی تر فشار دەخاتە سەر سیستمی کۆنی فەرهەنگی و ئەخلاقی و سیاسی لە پێناو پێشکەشکردنی بەدیلی فۆرمی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگادا، واتە گواستنەوە لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکیتر، سێیەم ، ئایدیۆلۆجیا لە کاتی گەیشتن بە دەسەڵات دەیەوێت فۆرمێکی تایبەت بە کۆمەڵگا بداتەوە، کە دەیەوێت لە دیدگای ئایدیۆلۆجیاکەوە بونیادی کۆمەڵایەتی دابڕێژێتەوە کەواتە پەوەندییەکی نزیك لە نێوان ئایدیۆلۆجیا و گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا هەیە.

سێهەم: ڕەوشی ئایدولوجیا لە کوردستان و کاریگەرییەکانی

بۆباسکردنی دۆخی ئایدیۆلۆجیا لە هەرێمی کوردستان پێویستمان بەگفتوگۆ لەسەر ئایدولوجیای(ئایینی و ناسیونالیستی و مارکسی) هەیە کەلە کوردستان ڕەگیان داکوتاوەو توانیویانە تا ڕادەیەکی زۆر گۆڕانی کۆمەڵایەتی بەرجەستەبکەن.

مەبەستمانە لە چوارچێوەی ئایدیۆلۆجیای ئایینیدا باسی ئەو گۆڕانە کۆمەڵایەتیانە بکەین کە بەرهەمی هێناوە، هەڵبەتە ئایین هێزێکی پەرجوی تایبەتی هەیە لە جوڵانی کۆمەڵگادا، هەروەکو(ئینگلز)یش دەڵێت: ((لە ڕابردوودا بیری ئاینی (تیۆلۆجیا)تاکە ئایدیۆلۆجیایەکی میللەتان بوو بۆ بزواندنی جەماوەرو هەمیشە دەبوایە بەرگێکی ئایینی بکرێتە بەر)) (میران: ٦٧،٢٠١٧)بە ئاوردانەوە لە مێژووی کورد بە تەواوی جێدەستی ئایین و دامەزراوە و سروت و بۆنەکانی هەست پێدەکەین. لەپەیوەندیدا بە کاریگەری ئایین لە کوردستاندا ئاماژە بۆ هەردوو تەریقەتی (قادری) و (نەقشبەندی) دەکەین وەکو دوو ڕێچکەی سۆفیزم لە کوردستان، دوای گەورەبوونی سنوری دەوڵەتی ئیسلام و دەستگەیشتن بە سەروەت و سامانی زۆر لەلایەن خەلیفەکانی ئومەوی و دواتریش عەبباسی، جۆرێك لە دونیاپەرستی و دورکەوتنەوە لە سەرچاوە پاکەکانی ئایینی ئیسلام هاتە ئاراوە، لە بەرامبەر ئەم دیاردەیەدا ڕێبازی سۆفیزم هاتە ئاراوە کە ئەم ڕێبازە بانگەشەی دورکەوتنەوە لە دونیا (ترك الدنیا)یان دەکرد و زیاتر جەختیان لەسەر سادەیی ژیان بوو ، (هەمان سەرچاوەی پێشوو:٧١) دەتوانین ئەم سۆفیزمە وەکو بیرێکی (یۆتۆپی) بۆدەربڕینی ناڕەزایەتی بەرانبەر ئەو ڕەوشە کۆمەڵایەتی و سیاسیە لە ئارادا بووە ناوزەد بکەین.

بەڵام سۆفیزم وەك هەر بیرێکی یۆتۆپی و پاش بڵاوبوونەوە و گەشەکردنی زۆر زیاتر لەوەی بانگەشەی بۆ دەکرد(شەریعەتی ئیسلام و سوننەت) ڕۆیی، بۆیە بانگی هەوادارانی کرد کە تەنها خۆیان بۆ ڕوو لە خوداکردن تەرخان بکەن بۆ گەیشتن بە حەقیقەت و دڵنیایی و یەکبوون لەگەڵ خوادا (الفناء فی الله...) بەڵام ڕابەرانی سۆفیزم بۆ گەیشتن بەم بیرە یەکڕانەبوون، لە ئەنجامدا چەند ڕێگایەکی سۆفی پەیدابوون وەك (قادری، نەقشبەندی، ڕوفاعی، شازلی،...هتد) (هەمان سەرچاوەی پێشوو:٧٢)دیارترین تەریقەتی سۆفیزم کە ڕۆڵیان هەبوو لە پەخشکردنەوەی ئایین و سوننەتەکان لە کوردستان تەریقەتی (قادری) و (نەقشبەندی)ن.

تەریقەتی (نەقشبەندی)ساڵی (١٨١١) لەلایەن مەولانا خالید(شێخ زیائەدین خالید نەقشبەندی) هێنراوەتە سلێمانی، هاتنی ئەم تەریقەتە لە سەروەختی ئەو گۆڕان و پێشکەوتنانەدا بووە کە کوردستانی گرتۆتەوە، بەتایبەتی لە کوردستانی باشور، تا دەهات میرنشینی بابان بەهێزو تۆکمەتر دەبوو، بەتایبەت کاتێك سلێمانی یان لەساڵی (١٧٨٤) کردە پایتەختی میرنشینەکە، لەم کاتەوە پەیوەندی میرنشینەکە بە شارەکانی دەوروبەریەوە فراوان بوو، لەگەڵ ئەمەشدا شارەکە بوویە ناوەندێکی ئاینی و ئەدەبیی کوردستان کە (قادری) ڕۆڵی تێدا دەگێڕا،ئەم دۆخە گۆڕاوە نوێیە لە بواری ئابوری و کۆمەڵایەتی یەوە بوو بە هۆی دروستکردنی کاریگەری لە بواری بیری و ڕۆحی کۆمەڵگادا، بۆیە لەو هەلومەرجە تازەیەی میرنشینی بابان بانگەشەیەکی (ئایینی) نوێ وەکو وەڵامدەرەوە و دەربڕینێکی ئەو ڕەوشە تازەیە سەریهەڵدا بەناوی (نەقشبەندی) کە زۆری نەخایاند ئەم تەریقەتە پەلی بۆ هەموو کونجێکی جیهانی ئیسلامی هاویشت.(هەمان سەرچاوەی پێشوو:٧٦)

سەرهەڵدانی تەریقەتی (نەقشبەندی) هاوشێوەی ئەو چاکسازی و پەرەسەندن و پێشکەوتنەبوو کە کالڤن لە مەزهەبی پرۆتستانتدا ئەنجامیدا بەوەی زیاتر مەزهەبەکەی واقیعیانەتر کردو لەگەڵ پێداویستی مرۆڤ و سەردەمەکەیدا گونجاندی، بۆیە ئەو بنەما و پەیوەندییە نوێیانەی کە تەریقەتی نەقشبەندی لە ئاڕاستەی سۆفیزمدا نەخشاندی لە ڕووی بەرهەمی بازاڕ و پەیوەندی گرتن لەگەڵ خەڵك و خودادا بە هاوتەریبی وایکرد تەریقەتەکە بەگەرمی پێشوازی لێبکرێت و چینی پێشکەوتنخوازی کۆمەڵگا بەدەمیەوە چوون. دیارترین هۆکاری خێرا بڵاوبوونەوەی تەریقەتی نەقشبەندی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو نوێنەرایەتییە ئایینیە باوەی کە قادری لەناو سیستەمی دەسەڵاتدارێتیدا بەرجەستەی کردبووە و پشتیوانی ڕژێمەکەی دەکرد، لە کاتێکدا کۆمەڵگا گۆڕانکاری قوڵ و ڕیشەیی تێیدا ڕوویدابوو، توێژ وچینی کۆمەڵایەتی نوێ سەری هەڵدابوو کە ناکۆکیان لەگەڵ شێوازی ئەو بەڕێوەبردنە سیاسیەدا هەبوو، بۆیە نەقشبەندی وەکو ڕێبازو هێزێکی بەرهەڵستکار بەرەو ڕووی سیستمە سیاسیە_ئایینیەکەی بابان بوویەوە. بۆیە شێخەکانی قادری و میرانی بابان بە ئاشکرا کەوتنە دژایەتیکردنی مەولانا خالید و پەیڕەوکەرانی، تەنانەت شێخ مارفی نۆدێ تۆمەتی بێباوەڕی خستەپاڵ مەولاناو داوای لە پیاوانی ئایینی کرد فتوای لەسەربدەن.(هەمان سەرچاوەی پێشوو:٧٧،٧٨)

ئەوەی جێگای هەڵوەستەیە کە ململانێی نێوان قادری و نەقشبەندی پەیوەندی بەلایەنی بیرو باوەڕیانەوە نەبووە، چونکە هەردووکیان سەر بە ڕێبازی سۆفیزمن و یەك ئامانجیان هەیە ئەویش یەکبوونە لەگەڵ خودا، ناوەڕۆکی کێشەکە لەسەر دەسەڵاتی سیاسی و نفوزی دەسەڵاتی عەشایەری بووە (هەمان سەرچاوەی پێشوو: ٧٩) لێرەدا دەتوانین بەراوردێك لە نێوان ململانێی ئەم دوو تەریقەتە و تێزی کارل مانهایم بۆ ئایدولوجیا و یۆتۆپیا بکەین،چونکە بە پێی بڕوای (مانهایم) ئایدولوجیا بەرگری لە دۆخی واقیعی جێگیر دەکات لە بەرامبەردا یۆتۆپیا وەك دونیایەکی خەیاڵی بەڵێنپێدراو هەوڵی گۆڕینی بارودۆخی ئەو واقیعە دەدات تا بتوتنێت ئەوەی لە خەیاڵدایە لە واقیعدا بیهێنێتەدی.

هەرچی بیری مارکسییە، دەتوانین سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەری بەلشەفی ساڵی ١٩١٧ ی ڕوسیا بە هۆکاری گەشەکردن و بڵاوبوونەوەی بیرەکە دابنێین لە جیهاندا، یەکەم بەیانامەی سۆڤیەت دوای سەرکەوتنی شۆڕش بریتی بوو لە بانگەشەکردن بۆ ڕزگارکردن و سەربەخۆیی گەلانی ڕۆژهەڵات و ڕوسیا.(حاجی : ٦٤،١٩٩٧)، دیارە کوردستانیش کە ئەوکات هێشتا خاوەنی کیانی خۆی نەبوو،سەرچاوەی دەسەڵات و داهات لای گرۆپێکی دیاریکراوی ئەو سەردەمە بووە، هەروەها دەسەڵاتی ئیمپریالیست و دەوڵەتی عێراق لە دوای ساڵی (١٩٢٠) دروست دەبێت، گەلی کورد جارێکیتر

هەستی بە ژێر دەستەیی کردووە. (ملا عزت : ٤٤،١٩٧٣) بۆیە کاتێك بیری مارکسیزم وەك بیرێکی نوێی مژدەدەر دێت بۆ کوردستان ئەوا پێشوازی گەرمی لێدەکرێت.

سکرتێری پێشووی یەکێتی نیشتمانی کوردستانبەڕێز (جەلال تاڵەبانی) لە بارەی گەیشتنی بیروباوەڕەکانی (لینین) بە کوردستان نوسیویەتی: ((جاسوسی بەریتانی (ئ.بی.سون) کەلەسەرەتای چەرخی بیستەم بێ ئاشکرا کردنی خۆی سەردانی کوردستانی کردبوو، لە ساڵی(١٩١٩) بە پلەی (میجەر) گەڕاوەتەوە سلێمانی لەوکاتە نوسیویەتی و دەڵێت: ((ناوی بولشەوی لەبەدبەختی خۆمان، لێرە لە سلێمانی بڵاوبۆتەوە کەچی دەگەیەنێت، بۆیە پێویستە ئەم مەسەلەیە چارەسەربکەین، جگە لە سلێمانی لە کۆیەش دەستەیەك لەو سەربازانەی لەکاتی جەنگ بە دیل گیرابوون و لە ڕوسیا هاتونەتەوە، پڕو پاگەندە بۆ حوکمڕانی سۆڤیەت دەکەن و ئەم گروپە لەگەڵ دەرەبەگەکان کەوتونەتە ململانێ و دەرەبەگەکاتیش هەوڵی کوشتنی ئەمانەیان داوە. (الطالباني: ١٠٥،١٩٧١)

پاشان بیری ناسیۆنالیستی وەك بیرێکی نوێ و وەڵامدەرەوە بە پێداویستی واقیعی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردستانی دژ بە هەژموونی دەسەڵاتی ئیمپریالیستی لە سەرەتاکانی سەدەی بیست چەکەرەی کرد، هەرچەندە ئەم بیرە و بیری ئاینی و بیری مارکسیش نەیانتوانیوە تێڕوانینێکی پوخت و بزوتنەوەیەکی دابڕاو (مجرد) لە شوناسی ناوچەیی کوردستان (کە سروشتێکی دەرەبەگایەتی و خێڵەکی هەبووە) دابمەزرێنن،،مامۆستا (عەتا قەرەداغی)نوسەرو رۆشنبیر، دوپاتی ئەم سروشتە خێڵەکییەی کۆمەڵگای کوردستانی دەکاتەوەو دەڵێت:(بوونی خێڵ و عەشیرەت تەنیا خاسییەتی کۆمەڵگەی کوردی نیە ، بەڵکو زۆربەی کۆمەڵگەکانی دونیا لەم جۆرە دامەزراوانە پێکهاتوون و لەگەڵ پەرەسەندنی کۆمەڵایەتی و دروست بوونی دەوڵەت و کۆمەڵگای شاردا ئەم دامەزراوانە پوکاونەتەوە، بەڵام لە کۆمەڵگەی کوردیدا لەبەر سستی پەرەسەندنی کۆمەڵایەتی، ئەم دامەزراوانە ئەقڵ و ستراتیژی ئیشکردنیان تاکو ئێستا ئامادەبوونی تەواوی) . (عەتا قەرەداغی :١٦٤،٢٠١١)

پێویستە ئاماژە بەوەش بکەین کە ئایدیا کاریگەرەکان لە عێراق و کوردستان لە چوارچێوەی حیزبدا تەعبیریان لەخۆیان دەکرد،ئەوە بوو حیزبی شیوعی لە کوردستان تەعبیر بوو لە بیری مارکسی لە ساڵی (١٩٣٤) ، هەروەها پارتی دیموکراتی کوردستانیش لە ساڵی (١٩٤٦)ئەگەرچی بنەمایەکی خێڵەکی هەبوو بەڵام تا ڕادەیەك نوێنەرایەتی بیری ناسیونالیستی کوردی دەکرد، شایەنی باسە مەبەستی هەرە گەورەی ئەم پارتانە سەندنەوەی مافی خەڵکی ستەملێکراو و دەستخستنی مافی کوردان بوو، هاوکات خودی ئەم پارتانەش بۆ خۆیان لە ڕووی ئایدیۆلۆجییەوە خاوەنی ئیشکال بوون و پاش ماوەیەك توشی دۆگمایی دەبوون، بۆ نموونە دوای ڕوخانی کۆماری کوردستان (مهاباد) و ڕۆیشتنی (ملا مصطفی ی بارزان) بۆ یەکێتی سۆڤییەت ، سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان کە زۆرینەیان خەڵکی شار و ڕۆشنبیر بوون و خۆیان بە سۆشیالیستی دەزانی زۆر خۆشییان بە تێگەیشتنی بەڕێز(ملا مصطفی بارزانی) نەدەهات ئەوە بوو هەر ئەم سەرکردایەتیە دواتر لە شێوەی باڵێکی دژە بارزانیدا دەرکەوتن. (برونەسن : ٥٢،١٩٩٩)

لە پاڵ بیری مارکسی و ناسیۆنالیستیدا لە کوردستان و لە سەرەتای ساڵانی (١٩٥٠) دا بیرێکی ئایینی ئیسلامی لە ژێر ڕەوتی کۆمەڵەی برایانی موسڵمان (جماعة الإخوان المسلمين) ڕوو لە هەرێمی کوردستان دەکات و سەرەتای بڵاوبوونەوەی ئەم بیرەش لە شاری هەڵەبجەی ئەوساوە ڕەگی داکوتا. پاش نسکۆی (١٩٧٥) دروستبونی یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە شارەزوور و لە ساڵی (١٩٧٦) .(برونەسن :٥٩،١٩٩٩) کوردستان بوویە خاوەنی چەند هێزێکی

ئایدیولۆجیا جیاواز کە هەموویان ئامانجیان یەك بوو بەڵام جیاوازی ئایدیولۆجی ڕێگای خەباتکردنی جیاواز کردبوون.

ئەگەر بە میتۆدێکی دیالێکتیانە خوێندنەوە بۆ هاتنە کایەی ئەو ئایدیولوجیا جیاوازانە بکەین وەك دەرئەنجامێکی ئەو گۆڕانە کۆمەڵایەتیە بنەمایانەی کە لە کۆمەڵگادا ڕوویداوە، ئەوا دەبێت گرێی بدەینەوە، بەو واقیعە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەی کە پێکهاتەی کۆمەڵگای دروســت کردووە، چونکە ئەو بارودۆخە بوەتە هۆی دروســتکردنی چەندین چین و دەســتەو گروپ کە هەریەکێکیان بە دیدگایەکی جیاواز تەعبیری لە خواســت و بەرژەوەندی باڵای خۆی دەکرد، بۆیە (لویس ئاڵتوســێر) دەڵێت: گومانی تێدا نییە کە دەرکەوتنی چینی کۆمەڵایەتی و ململانێ کردنی دەبێتە هۆی جوڵان و شــڵەقاندنی بوونە جیاوازەکانی ئایدیولوجیا، هەروەها دابەشــکردنی کار وچۆنێتی پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانیش ملکەچە بۆ ئەو ململانێ چینایەتییە، پاشــان دەڵێت : هەر بوونێکی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی چینێدا دەبێتە هۆی دروســت کردنی جۆرە مومارەســەیەکی تایبەتمەند کە ئایدیولوجیایەکی دیاریکراو ڕەزامەندی لەســەر دەدات کە دەتوانین ئەمە ناو بنێین ئایدیولوجیای ناوچەیی یان هەرێمی. (ئاڵتوسێر : ٢٠١٩،٢٠٧،٢٠٦)

پێویســتە ئاماژە بەوەش بکەین کە لەگەڵ ڕۆڵی واقیعدا (مادده) بیریش جێدەســتی تەواو کاریگەری هەیە لە دروســتکردنی هەر جۆرێکی ئایدیولوجیا، ، بۆنموونە دەتوانین هەســت بە کاریگەری بیری مارکســی بکەین لە گەورە بوونی ململانێی چینی دەرەبەگ و چینی وەرزێر ومسکێنەکاندا، ئەوە بوو گۆڕانێکی گەورەی کۆمەڵایەتی دروست کرد کە لە هەندێک ناوچەدا تەواوی پێگەی هەردوو چینەکە گۆڕا، هەروەها هاتنی بیری ناســیونالیســتی لە کوردســتان بە تایبەت لە کۆتایی نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم بویە هۆی فەراهەمکردنی هۆشیارییەکی تەواو لە ڕووی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتییەوە لەناو کۆمەڵگای کوردیدا.

دەتوانین زۆرێك لەو تایبەتمەندییانەی کە ئایدیولوجیا و بەتایبەت ئایدیولوجیای ســەردەســت هەیەتی ببینینەوە ، پاشــان وەك جوگرافیاو نەتەوەش چەندین خاڵی هاوبەش هەیە، کەچی ئایدیولوجیا توانی بەســەر هەموو ئەم خاڵە هاوبەشــانەدا باز بدات و بە میتۆدێکی تاك لایەنانەی خاوەن شــەرعیەتی ڕەها مامەڵەیان لەگەڵ یەکتر دەکرد، هەڵبەتە هەروەکو (ئەنتونیو گرامشــی) دەڵێت: دەســەڵات (دەوڵەت) دوو دەزگای هەیە بۆ هەیمەنە کردن بەســەر کۆمەڵگادا ئەوانیش دەزگای ســەرکوتکردن (القمعی) یە کەلە دەزگاکانی پۆلیس و ســەربازو کارگێڕی و دادگاکان و حکومەتا، و دەزگای ئایدیولوجی کە بریتین لە کەنیســە و قوتابخانەو پارتەکان و دەزگاکانە ڕاگەیاندن، (بولنتزاس : ١٧،١٩٧٩) کە ئایدیولوجیای دەســەڵات لە هەردوو ڕێگەکەوە دیدگای تایبەتی خۆی بۆ ژیان و ســیاســەت و ئابوری و ...هتد دەسەپێنێت.

بۆیە دیارترین سروشتی ئایدیۆلۆجیای زاڵ لە کوردستان بریتی بوو لە ڕەفزکردنی جیاوازی، هەڵبەتە کوردستان خاوەنی چەندین ئایدیا و ئایین و نەتەوەو پارت و مەزهەبی جیاوازە هەر لە مێژەوە تا ئێستا، بۆیە ئایدیولوجیای زاڵ کەمتر توانای قبوڵکردنی ئەم فرەییەی هەبوو بۆیە بەناچاری شەڕی براکوژی دروست بوو، کە هەر ئەم شەڕە جگە لە هێشتنەوەی دۆخی کۆمەڵگا لە چوارچێوەی ئایدیولوجیایەکی تایبەتمەندا هیچی تر نەبوو، ئەوە بوو لانی کەم سێ زۆن لە هەرێمی کوردستان کە سنوری قەڵەمڕەوی سێ پارتی خاوەن هێزو دەسەڵات بوو دروست بوو، (مەریوانی وریا قانع) لە کتێبی (دەسەڵات و جیاوازی) دا زۆر بە ووردی دەستی خستۆتە سەر ئەم ڕووداوە مێژووییە و نیشاندانی هۆکارو پاڵنەرەکانی، لە کاتێکدا وەسفی دەسەڵاتی سیاسی ئەو کاتە بەوە دەکات کە کایەیەك بوو هەر لە بنەڕەتەوە هەڵگری بونیادێکی دیالۆگی نەبووە و پرۆســەی "خۆ بەموتڵەقکردن" تیایدا پرۆســەی هەرە باڵادەســت و هەرە بووە.(قانع : ٢٠١٣،٦٤)

پاشان (ئاڵتوسێر) پێی وایە کۆمەڵگا لەبەردەم سیرورەیەکی گەورەو زۆری دابەشکاری و یەکگرتنی ئایدیولوجیدایە، کە بەبەردەوامی ملکەچە بۆ گۆڕانکاری، بەبێ ئەوەی ئەم دابەشــکاری و یەکگرتنە بگاتە شــێوەیەکی کۆتایی،چونکە ململانێی چینایەتی و ئایدیولوجی هەمیشە بوونی هەیە، هەروەها پێی وایە ئەم سیرورەیە بە ئاڕاستەی جێگیرکردنی بە دەزگایکردنێکی تایبەتە بە شــێوەیەکی ورد کە ئەویش خزمەتکردنی بەرژەوەندی چینی باڵادەســتە، کەوادەکات هەرچەندە گۆڕانکاری بەســەر ڕەگەزەکان و هەمەجۆرێتی ئەو ئایدیولۆجیایەشـدا بێت و هەر ناوەڕۆکێکی هەبێت ئەوا خزمەتی بەرژەوەندی چینی باڵادەست لە ململانێنی بیری چینەکان دەکات.(ئالتوسیر:٢٠١٩،٢٠٨)،

ئێستاو ئایندەی ئایدیۆلۆجیا و ئەگەرەکانی گۆڕانکاری لە کوردستان:

ئـایـدیۆلۆجیـا وەك نەســەقێکی بیری و هەڵقوڵاوی زەمینەی واقیعێکی دیـاریکراو بەدەر نییە لەو ئـاڵنگـاری و بەربەســتانەی کە مۆدێلی ژیانی دونیای نوێ بۆ مرۆڤایەتی هێناوە، پاشــان زاڵبوونی جیهانی مادی و بڵاوبوونەوەی بیری تـاکگەرایی پێگەی بیر و ئـایـدیۆلۆجیـای خســتۆتە بەردەم مەترســی لاوازبوون، بۆیە پێگەی ئـایـدیۆلۆجیـا سەراپاگیرەکان لەق بووە، ئایدیۆلۆجیا زۆر بەگران دەتوانێت پابەندبێت بە پرنسیپە بیریەکانی خۆیەوە، ئەم ڕاستییە بۆ کوردســتانیش زیاتر ڕوونە، هەڵبەتە دوای ڕاپەڕین و ســەردەمی ئازادی عێراقیش ئایدیۆلۆجیاکانی کوردســتان توانیان پێگەی خۆیان بچەســپێنن، بەڵام وردە وردە و دوای کرانەوەی کوردســتان و تاقی بوونەوەی ئایدیۆلۆجیاکان دەرکەوت کە ئەم ئایدیۆلۆجیایانە لە ئاست پێداویستی دۆخەکەدا نین. بۆیە وەکو (د. عبدالله خورشـید)(مامۆسـتای بەشــی کۆمەڵناســی زانکۆی ســەلاحەدین) دەڵێت : (ئایدیۆلۆجیا لە کوردســتان لە قەیرانێکی گەورەدایە، چونکە بانگەشەکارانی ئایدیۆلۆجیا ڕاستگۆنین لەگەڵ خۆیان و خەڵکیشدا).

دەتوانین بڵێین دوای ڕەوینەوەی پەرجوە پیرۆزیەکەی ئـایـدیۆلۆجیـا ئیتر ڕەهەنـدە کۆمەڵگـایی و زەمکـانی و واقیعیەکەی دەردەکەوێت کە زیاتر هێنانەدی بەرژەوەندی و ئامانجی سیاسی و ئابورییە بۆ چینێکی دیاریکراو یاخود بۆ کۆمەڵگا، بۆیە (د.مراد حکیم) دەڵێت : هێزە باڵادەســتەکانی کوردســتان وەك (پارتی و یەکێتی و گۆڕان) هێزی ئایدیۆلۆجی نین و ئەوەی لە ئێســتادا کێشــەیە لە پێکەوە کارکردنی ئەو هێزانە ئایدیۆلۆجیا نیە بەڵکو زیاتر بابەتە بەرژەوەندییەکانن، هەر (حکیم) دەڵێت : ئێمە نەماندی ڕۆژێك ئەم هێزانە لەســەر پرنســیپی ئایدیۆلۆجی کێشــەیان هەبێت، بەڵکو تەماشای بەرژەوەندی خۆیان کردووە و چی لە قازانجی خۆیاندا بوبێت بەرگرییان لەو ڕاستییە کردوە.

لەڕاستیدا کوردستان لەبەردەمتێپەڕاندنی ئایدیۆلۆجیادایە، چونکە بە پراکتیکی دەرکەوت بابەتە ئایدیۆلۆجیاکان زیاتر بانگەشەن وەك لەوەی میتۆدێك بن بۆ گۆڕانی ئەرێنی، هەروەکو (فەرید ئەسەسەرد) دەڵێت:(مەرج نییە هەمیشە ئایدیۆلۆجیا لە خزمەتی گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا بێت بە شێوازی ئەرێنی.ئەم کێشەیەش بۆ ئەو سەقفە دیاریکراوەی کە هەمیشــە ئایدیۆلۆجیا بۆ خۆی دادەنێت و پرســیارەکانی هەمووان وەڵام دەداتەوە و ناتوانێت ئاســۆیەکی کراوەی هەبێت و دەرگا بە ڕووی گۆڕانکارییەکانی واقیعدا بکاتەوە.

لەلایەکی ترەوە ئایدیۆلۆجیا کە بەشــێک لەســەرچاوە بیرییەکانی خۆی لە دونیایەکی کۆنتر وەردەگرێت و توانای نوێبوونەوەی نابێت زیاتر شــیاوی فەرامۆشــکردن دەبێت مەگەر ئەو ئایدیۆلۆجیایانەی کە دەســتبەرداری پرنســیپە بیرییەکانی خۆیان دەبن و ڕەهەند و بەرژەوەندییە ســیاســی و ئابوریەکانی کۆمەڵگا تەبەنی بکەن، چونکە بە ئاشـکرا هەســت بە چەقبەســتووی ئایدیۆلۆجیاکان لە بەرامبەر گەشـەکردنی کۆمەڵگای کوردسـتانیدا دەکەین بۆیە کۆشـشـی ڕەمزو کارەکتەرەکانی ناو ئایدیۆلۆجیا باڵادەستەکان بۆ دیسپلینکردنی کۆمەڵگا زیاتر لە هەوڵێکی سەپاندنی فۆرمێکی دیاریکراوی ژیانکردن زیاتر نیە کە سیستمە گشتگیرەکانی جیهانی دواکەوتوو بەرجەستەی دەکەن، هەروەکو (د.مصلح

ئیروانی)(مامۆستای بەشی کۆمەڵناسی زانکۆی سەلاحەدین) دەڵێت : ئەو وڵاتانەی کە تۆتالیتارن خاوەنی ئایدیۆلۆجیان، کە سیستەمەکەیان زۆر بە شێوەی بەرتەسك و دیاریکراو پەیڕەوی لە ئایدیۆلۆجیایەکی دیاریکراو دەکەن.

کەواتە سەرەتای جیهێشتنی ئایدیۆلۆجیا گشتگیرەکان لە کوردستان دەستی پێکردووەو خەڵك زیاتر مەبەستی دابینکردنی ئەرك و مافە مادییەکانیەتی نەوەك چۆنێتی بیرە ئایدیۆلۆجیەکان، تەنانەت لە دەساڵی ڕابردووی هەرێمی کوردستاندا وەك پەرچە کردارێکی بیری و کۆمەڵایەتی بۆ ئایدیۆلۆجیای سەراپاگیر سێ هێزی سیاسی و مەدەنی نوێ دروست بوون کە چەقی کاروبیریان زامنکردنی بەرژەوەندییە ئابووری و سیاسیەکانی کۆمەڵگایە و کەمتر بانگەشەی ئایدیۆلۆجی دەکەن کە ئەوانیش (بزوتنەوەی گۆڕان و هاوپەیمانی بۆ دیموکراتی و نەوەی نوێ)ن چونکە چاوەڕوانی کۆمەڵگا زیاتر بۆ مەبەستە مادی و ئابوری و کۆمەڵایەتییەکانەو کەمتر گرنگی بە بیرکردنەوەکان دراوە .

دەتوانین بڵێین ئایدیۆلۆجیاکان لە هەرێمی کوردستان کەمتر توانای خۆنوێکردنەوەیان هەیەو پرۆسەی خۆگونجاندن و فەراهەمکردنی پێداویستی وخواستەکانی کۆمەڵگایان زۆر لاوازە ، ئەمەش دەیانخاتە بەردەم مەترسی جێهێشتن و فەرامۆشکردن و پاشان ئەم میتۆدی کارکردنەش توانای ئەو ئایدیۆلۆجیایانە بۆ گۆڕانی کۆمەڵایەتی لاوازدەکات و تەنانەت دەبنە بەرەبەست لە بەردەم پێشکەوتن و گەشەکردنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگادا.

بەشی دووەم/ لایەنی مەیدانی

ڕێکارییەکانی توێژینەوەکە

یەکەم : میتۆدی توێژینەوەکە

لەم توێژینەوەیەدا پشت بە میتۆدی دیالێکتیکی بەستراوە، هەرچەندە بەکارهێنانی ئەم میتۆدە لە توێژینەوە کۆمەلناسیەکاندا کەمە، بەڵام میتۆدێکی تەواو گشتگیرو دەوڵەمەندە و لە نێو هەموو میتۆدەکانی تردا تەواوترینیانە بۆ شیکاری لە کۆمەڵناسیدا، کە بە بنکۆڵکاری بۆ دژێکییەتیەکانی کە دەوری داوین دەست پێدەکات، کە ئایا ئەو دژیەکێتیانە لە کەمی بیرەکانمانەوەیە؟ و ئایا واقیع یەکێکە(واحد)؟ یان ئایا دژەکێتی دیدگاکانی ئێمەیە لەبەر ئەوەی تەنها لە یەک ڕووکارەوە دەرکی بابەتەکان دەکەین؟بۆیە دەڵێین میتۆدێکی گشگیرە لەبەرئەوەی گونجاوە لەگەڵ پێداویستیە بنەڕەتیەکان بۆ چەمکی میتۆد،چونکە هەڵویستی بەرانبەر بابەتەکان هەواڵی و ئەنجامگیریانەیە، کە بە ئاراستەی کۆکردنەوەی پێدراوە مادییەکان جوڵە دەکات، پاشان وەکو هەوڵێک بۆ راڤەی واقیعە کۆمەڵایەتیەکان دەردەکەوێت.(غراویتز:١٢٥،١٩٩٣)

جی واڵ دەڵێت: دیالێکتیک لەلایەکەوە ڕەوگەیە(ممر) و لەلایەکی ترەوە بیرێکی نمایشکراوە(العرضیة) ، دیالێکتیک زیاتر ڕێگایەکە وەک لەوەی خاڵی دەستپیک و خاڵی سەرەتا بێت،لە راستیدا هەموو (واقیع)ێک ملکەچە بۆ دیالێکتیک بە هۆی بەشداری و دەستوەردان(تدخل)ی بیری مرۆییەوە کە دەرکی دەکات.

(هەمان سەرچاوەی پێشوو:١٢٥)

دووەم : کۆمەڵگا و نموونەی توێژینەوەکە

١- کۆمەڵگای توێژینەوەکە :

کۆمەڵگای توێژینەوە یەکێکە لە گرنگترین ئەو رێگایانەی کە لە توێژینەوەی کۆمەلایەتیدا بەکاردەهێنرێت، و وا لە توێژەر دەکات لە جێبەجێکردنی هەنگاوەکانی توێژینەوەکەدا وورد بێت(شفیق:١١٢،١٩٩٨)کۆمەڵگای ئەم

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

توێژینەوەیەش بریتین لە سەرجەم رۆشنبیران و ئەکادیمیانی کۆلێژە مرۆییەکانی زانکۆکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان و بەشێک لە لە کەسایەتیە سیاسیەکانی هێزە ئایدیۆلۆجیەکانی هەرێمی کوردستان.

٢- نموونەی توێژینەوەکە :

نموونەی توێژینەوەکە لە جۆری نموونە نائەگەرییەکانە (العينة غير الإحتمالية) هەروەها توێژەر سەرپشک نیە لە دیاریکردن و جیاکردنەوەی نموونەی توێژینەوەکەی ، بەڵکو هۆکاری کارا لەم پرۆسەیەدا سروشتی کۆمەڵگا بنەڕەتییەکەیە کە سنوری توێژینەوەکە دەیگرێتەوە. لە ناو جۆری نموونە نائەگەرییەکانیشدا نموونەی تۆپەڵە بەفری تلخۆرمان بەکارهێناوە چونکە لەگەڵ سروشتی توێژینەوەکەدا دەگونجێت.

نموونەی تۆپەڵەبەفری تلخۆر وەک نموونەی بەردانەوەی تۆپەڵە بەفرێکە لەسەر چیایەکەوە بۆ خوارەوە کە لە کۆتاییدا قەبارەکەی گەورە دەبێت، بۆ یەکەمجار (تین هۆتن) ئەم جۆرە نموونەیەی پێشکەشی کۆمەلناسی کرد لە ساڵی (١٩٧١) لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ، کە سروشتی ئەم جۆرە نموونەیە بە چەند قۆناغێک دەبێت ، کە سەرەتا توێژەر زانیاری لەچەند لێتوێژراوێکی کەم کۆدەکاتەوە(کەسی پەیوندیدار بە توێژینەوەکە) ، پاشان توێژەر ئەم کەسە شارەزایانە وەک هەواڵدەر بۆ گەیشتن بە کەسانی شارەزای تر سوود لێدەبینێت، پاشان توێژەر هەڵدەستێت بە ئەنجامدانی پرۆسەی چاوپێکەوتنەکە.(عمر:٢١١،١٩٩٦) کە سەرەتا بەهاوکاری سەرپەرشتیاری توێژینەوەکە چەند مامۆستاو رۆشنبیرێکمان دیاریکرد و دواتر لە رێطەی ئەوانیشەوە توانیمان (١٧) حەڤدە مامۆستاو دکتۆری زانکۆ و رۆشنبیرو نوسەر و کەسێتی سیای هەڵبژێرین بە مەبەستی ئەنجامدانی چاوپێکەوتن لە گەڵیاندا.(کە لەم پوختەیەدا بیروڕای هەندێکیان نمایشکراوە)

سێهەم : بوارەکانی توێژینەوەکە

١- بواری شوێنی : مەبەست لە بواری شوێنی ئەو ناوچە جوگرافیەیە کە توێژینەوەکەی تێدا ئەنجام دەدرێت، بواری شوێنی ئەم توێژینەوەیە هەموو هەرێمی کوردستانە، واتە ئەو کەسانەی کە هەڵبژێردراون بۆ چاوپێکەوتن هەڵهێنجراوی هەموو پارێزگا و شارەکانی هەریمی کوردستانن. بەو مەرجەی یەکێک لەو پسپۆڕی پێگانە بیانگرێتەوە کە توێژینەوەکە مەبەستێتی.

٢- بواری مرۆیی : هەر یەکێک لەو ئەکادیمی و خاوەن بڕوانامانەی ناو زانکۆکانی هەرێمی کوردستان(زانستە مرۆڤایەتیەکان) و سیاسی و ئایدیۆلۆجیستی ناو پارتە سیاسیەکان و رۆشنبیرو نوسەرانە دەگرێتەوە کە خەڵکی هەرێمی کوردستانن، کە ژمارەیان (١٧) کەسێتی بووە.

٣- بواری کاتی : مەبەست لە بواری کاتی ئەو ماوە پێویستەیە کە توێژەر بۆ ئەنجامدانی لایەنی پراکتیکی (چاوپێکەوتنەکان) کاری تێداکردووە، کە لەماوەی ١١/١ بۆ ٢٠١٩/١٢/١١ بووە.

چوارەم : ئامرازی کۆکردنەوەی زانیاری

ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری لە توێژینەوەدا جۆراوجۆرن، لەسەر توێژەر پێویستە کە بۆ کۆکردنەوەی زانیارییە پێویستەکانی تایبەت بە توێژینەوەکەی رێگایەکی ساز و گونجاو دیاری بکات، واتە توانایەکی عەقڵی زیاتر سەرف بکات لە پرۆسەی گونجان و تەواوکردنی کاری توێژینەوەکە لە رێی ئامرازی کۆکردنەوەی زانیارییەکەوە کە دەبێت لەگەڵ میتۆد و شێوازی توێژینەوەکە بگونجێت،و جۆری نموونەکە خەسڵەتەکانی کۆمەڵگاکە و توانامادی و

مرۆییەکانیش ئامرازی کۆکردنەوەی زانیارییەکان دیاری دەکەن.(حافظ: ٦٢،١٩٨١) بەشێوەیەکی ئاسایی ئەم توێژینەوەیە پشت بە فۆڕمی چاوپێکەوتن وەک ئامرازێکی کارا لە دەستخستنی زانیاری وورد دەبەستێت.

چاوپێکەوتن : The Interview

چاوپێکەوتنی قوڵ کە بە چاوپێکەوتنی چڕیش دەناسرێتەوە، یەکێکە لە ڕێگا هەرە بڵاوەکانی توێژینەوە کە توێژەری جۆری (الباحث الكيفى) بەکاری دێنێت، لە چاوپێکەوتنی قولدا کەسەکان وەک سەرچاوەی پرۆسەی توێژینەوە وەردەگیرێن، چونکە وا گریمان دەکرێت کە ئەو کەسانە زانیاریی ناوازە(متفرد) و گرنگی تایبەت بە جیهانی کۆمەڵایەتیان لایە و دەتوانرێت لە ڕێگەی پەیوەندی زارەکیی و گفتوگۆوە لێیان وەربگیرێت، چاوپێکەوتنی قوڵ دادەنرێت بە یەکێک لەو گفتوگۆیانەی کە پێویستی بە پرسیاری کارا و گوێگرتنی کارایە. (بیبر و لیڤی: ٢١١،٢٠١١)دەتوانرێت چاوپێکەوتنی قوڵ بۆ دەستخستنی زانیاری دۆزەرەوەیی(الإستكشافية) و وەسفی و بەکاربهێنرێت. لە دیارترین تایبەتمەندییەکانی چاوپێکەوتن ئەوەیە کە ئاڵووگۆڕێکی زارەکی ڕێکخراوە لە نێوان دوو کەسی کارلێککراودا(توێژەرو لێتوێژراو) بەمەبەستی کۆکردنەوەی زانیاری دیاریکراو لەسەر توێژینەوەکە ، واتە چاوپێکەوتن ئامانجێکی دیاریکراوی هەیە رووەو مەبەستێکی تایبەت .(شفیق: ١١١،٢٠١١)، بۆیە لەم توێژینەوەدا هەوڵدراوە سوود لە ئامرازی چاوپێکەوتنی قوڵ وەربگیرێت بۆ کۆکردنەوەی زانیاریە پەیوەندیدارەکان.

پێنجەم: خستنەڕووی زانیاری چاوپێکەوتنەکان وشیکردنەوەیان

پرسیاری یەکەم : ئایدیۆلۆجیاکان بەربەستی یان بوێنەری گۆڕنکاری کۆمەڵایەتین لە هەرێمی کوردستان ؟

وەڵام/ ئایدیۆلۆجیا وەك فاکتەرێکی بنەڕەتی سەیردەکرێت لە دروستکردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتیداو بەشێك لە کۆمەڵناسان ئەم ڕاستییە یان سەلماندووە، بۆ نموونە (ماکس ڤیبر) زۆر بە ڕوونی ڕۆڵی ئایین و بیرکردنەوەی پرۆتستانتی نیشاندەدات لە گەشەکردنی سیستمی سەرمایەداری لە ئەوروپا، لە هەمانکاتدا مەرج نییە ئایدیۆلۆجیا لە هەموو کۆمەڵگایەکیشدا بزوێنەری گۆڕانکاری بێت، بە تایبەت کومەڵگا ڕۆژ هەڵاتیەکان کە زیاتر پابەندن بە نەریتەوە، وەکو (د. عەلی شەریعەتی) دەڵێت : کۆمەڵگا پابەندەکان بە داب و نەریتەوە گۆڕانکاری تێیاندا مەحاڵەو بچوکترین گۆڕان دەبێتە هۆی ترس و تۆقین ، (شەریعەتی : ٢٠٠٩، ٣٢)

لە هەمانکاتدا بە شێك لەو نموونانەی توێژینەوەکەی ئێمە پێیان وایە ئایدیۆلۆجیا بەربەست نیە لەبەردەم گۆڕانی کۆمەڵایەتی، هەروەك (د. شەونم یحیی)پسپۆڕی بواری کۆمەڵناسی دەڵێت : ئایدیۆلۆجیا بەربەستی بەردەم گۆڕانی کۆمەڵایەتی نیە، بەڵکو ئەو گۆڕانە دروست دەکات کە لەگەڵ میتۆد و سیاسەتی ئەو بگونجێت. لەلایەکی ترەوە (د. مراد حکیم)پێی وایە هەموو ئایدیۆلۆجیایەك بۆخۆی گۆڕانکاری دروست دەکات، بەڵام ئایدیۆلۆجیاکانیتر زۆرجار ڕێگردەبن لە بەرامبەریدا، ئەو نموونەی ئەو ململانێ توندەی نێوان پارتییەکان و شیوعیەکان دەهێنێتەوە کە لە ساڵەکانی ١٩٥٠ و بەدواوە لە شاری سلێمانی لە نێوان ئەو دوو ئایدیۆلۆجیەدا سەری هەڵدا، (حکیم) زیاتر دەدوێت و ململانێی دوو ئایدیۆلۆجیا لەیەك کۆمەڵگادا بەمەترسی بۆ سەر پرۆسەی گۆڕانکاری دەزانێت، چونکە لە دەرەنجامدا هەموو دەبنە بەربەست لە بەردەم گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا، یاخود ڕەنگە کومەڵگا بخەنە دۆخێکی گۆڕانکاری نەخوازراوەوە کە نەخواستی ئەوئایدیۆلۆجیایانە و نەخواستی کۆمەڵگاش بێت، لە دۆخێکی وادا ئامانجە پوختە ئایدیۆلۆجیەکان جێگای ئامانجە کۆمەڵگەییەکان دەگرێتەوە. پاشان بەڵگە بۆ کاریگەری ئایدیۆلۆجیا دێنێتەوە کاتێك لە دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١ ی کوردستان کە زەمینەی کارکردن لە بەردەم ئایدیۆلۆجیای ئیسلامیدا فەراهەم بوو گۆڕانێکی

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

گەورەیان دروستکرد لە نێو کۆمەڵگادا، چونکە گۆڕانیان لەگۆرانی و هونەری کوردیدا دروست کرد، پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانیان بە شێوازێکی دیاریکراو داڕشتەوە، پەرستشە ئاینیەکان لای زۆرێك لە کۆمەڵگا بوویە کاری یەکەمین (ألاولوية) تەنانەت ناولێنانە ئاینیەکان زۆر زیادی کرد لە کاتێکدا کە پێشتر ناوەکوردیەکان زاڵتربوون.

دواتریش (د. ڕێبوار سیوەیلی) نوسەرو رۆشنبیردەڵێت: لە سەرەتای سەدەی بیستەوە ئایدیۆلۆجیاکان نەك هەر بەربەست نەبوون لەبەردەم گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا، بەڵکو بزوێنەری هەر گۆڕانێکی کۆمەڵایەتیش بوون، بەڵام وردە وردە لەگەڵ سەرهەڵدانی پارتە سیاسیەکاندا ئایدیۆلۆجیا دەبێتە چەمکێکی ڕەقهەڵاتوو بۆ چەسپاندنی بیروباوەڕی حیزبی و گشتاندنی سەرکردەی سیاسی .

لەلایەکی ترەوە (د. محمد شوانی)ماۆستای زانستە سیاسیەکان لە زانکۆی سلێمانی پێی وایە لەگەڵ ئەوەی بە شێوەیەکی گشتی ئایدیۆلۆجیاکان گۆڕانیان دروست کردووە، بەڵام لە هەمانکاتدا ئایدیۆلۆجیاکان خاوەنی ئیشکالیەتی شەرعیەتن و بەهۆی نەگونجانیان لەگەڵ واقیع نەیانتوانیوە گۆڕان دروست بکەن.

ئەوەی جێگای سەرنجە زۆرێك لەو ئەکادیمی و ڕۆشنبیر و سیاسیانەی کە چاوپێکەوتنیان لەگەڵدا کراوە بۆچونێکی نێگەتیڤیان هەیە لەسەر ڕۆڵی ئایدیۆلۆجیا و پەیوەندی بە گۆڕانی کۆمەڵایەتییەوە لە کوردستان، بۆ نموونە(م .عطا قەرەداغی) دەڵێت: ئایدیۆلۆجیا ڕۆڵی نەرێنی و خراپی بینیوە و کۆسپبووە لە بەردەم گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا، چونکە هەمیشە هۆکاری ناکۆکی و پێکدادانی کۆمەڵایەتی بووە و ڕۆڵی هەبووە لە دروستکردنی ناسەقامگیریدا، بۆیە زەمینەی پەرەسەندن و بەرەو پێشچوونی شێواندووە.

پاشان (د. هیوا عزیز) مامۆستای مێژووی زانکۆی سلێمانی وای دەبینێت سەرەتای سەدەی بیستەم دەستپێکی هاتنە ناوەوەی ئایدیۆلۆجیاکان بوو بۆ کوردستان، دۆخی لێبوردەیی لە ناو ئایدیۆلۆجیاکاندا زاڵبووە، بۆیە دەکرێت بڵێین لەم سەرەتایەوە ئایدیۆلۆجیاکان دەروازەیەکی باش بوون بۆ گۆڕانی عەقڵی کوردی و ئاشنابوون بە کۆی تێڕوانینە گشتییە باوەکەی دونیا، بەڵام لە نیوەی دووەمی سەدەی بیست کاتێك ململانێی ئایدیۆلۆجیا بە شێوازە خراپەکەی دەست پێدەکان، پاشان بە حوکمی بونیادی کۆمەڵگای کوردی و نزمی ئاستی هۆشیاری تاکەکەسەکان و توندی حەماسەت بۆ ئایدیۆلۆجیا وای کرد ئەو ئایدیۆلۆجیایانە نەتوانن پێکهاتەی کۆمەڵگا ببینن بۆیە بە خراپی مامەڵەیان لەگەڵدا کرد. هەر (عزیز) پێی وایە ئایدیۆلۆجیاکان گرفتی تێپەڕاندنی دیدە گشتگیرەکەی خۆیان هەیە لە دابەزاندنی ئایدیۆلۆجیاکە بۆواقیع ، بۆیە نەیانتوانیوە جارێکی تر تیۆریزەی ئەو ئایدیۆلۆجیایە بە پێی خواست و ویستی کۆمەڵگا بکەن .

لە ڕاستیدا لە ژێر ڕۆشنایی ئەو تێڕوانینەی پێشوو دەگەینە ئەو بڕوایەی کە جۆر و دۆخی گەشەسەندویی بیری و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا پەیوەندییەکی ڕاستەوانەی هەیە لەگەڵ ئەو گۆڕانەی کە ئایدیۆلۆجیا دروستی دەکات، ئایدیۆلۆجیا هەرچەندە واقیعیی و خاوەن دیدێکی ڕوون و فراوان بێت ئەگەر کۆمەڵگاو پێکهاتەکەی بە پێی سەرچاوە شوێن و کاتییەکەی ئایدیۆلۆجیاکە گەشەی نەکردبێت ئەوا دۆخێکی نەخوازراو دروست دەکات و هەندێك جار هۆکاری پشێویی و نائارامی کۆمەڵگاشی لێدەکەوێتەوە. ئەگەرچی ئەمەش ئەو ڕاستییەمان لێدەخوازێت ئەگەر کۆمەڵگایەك پێ بەپێی ئایدیۆلۆجیایەك گەشەی نەکردبوو ئەوا پێویستە ئایدیۆلۆجیاکە گۆڕانکاری لە خۆیدا بکات تا بتوانێت دابەزێت بۆ ئەرزی واقیع. بەڵگەشمان ئەو وتەی (م. ئەبوبەکر عەلی)کە دەڵێت: لە سییەکانی سەدەی ڕابردوو کاتێك مارکسییەت زانی خۆی چانسی خۆتەرخانکردنی بە بێ پەردە نییە بۆیە تێکەڵاوی بزوتنەوەی نەتەوایەتی کوردی دەبێت وەك هێزێکی پەیوەست بە گۆڕانکاری.کەواتە کاتێك ئایدیۆلۆجیا دەتوانێت لە کۆمەڵگایەکدا گۆڕانی

کۆمەڵایەتی دروست بکات کە زەمینەی دابەزینی بۆ ئەو واقیعە کۆمەڵایەتییە هەبێت و بە ئاسانی بچێتە ناو پانتایی بیریی و پەیوەندی و چینە کۆمەڵایەتییەکانەوە.

پاشان (د. کامەران محمد)مامۆستای مێژووی زانکۆی سلێمانی ناکارایی ئایدیۆلۆجیا لە کوردستان هەر لە بنەڕەتەوە دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو سروشتە خێڵەکییەی کۆمەڵگای کوردی و هەرهەوڵێکیش بۆ خوێندنەوەی کۆمەڵگا لە دەرەوەی تێگەیشتن لە عەقڵ و مێنتاڵیەتی خێڵ بە بێ هوودە ناو دەبات، ئەو پێی وایە لە هەرێمی کوردستان ئایدیۆلۆجیا بوونی نییە ، چونکە کورد بە شێوازی زانستی و لەسەر بنەڕەتی بیرکردنەوە هیچ ئایدیۆلۆجیایەکی وەرنەگرتووە،

پاشان (د. قادر محمد حسن) راگری کۆلێجی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین وای دەبینێت ئەو گۆڕنکارییانەی کە لە کوردستان ڕوو دەدەن زۆر هێواشن و گۆڕانەکەش هێندەی زادەی عەقڵ و بەهای خێڵە هێندە زادەی ئەو ئایدیۆلۆجیایانە نییە کە لە سەدەی بیست سەریان هەڵداوە، لەگەڵ ئەوەشدا کاریگەری ئایدیۆلۆجیای ناسیۆنالیستی بەراورد بە ئایدیۆلۆجیای چەپ و ئیسلامی بۆ ئەو لێکچوونەی پەیوەستیان بە کۆکردنەوەی کۆمەڵگا لەدەوری یەك گوتار دەگەڕێنێتەوە کە خۆی لە ئاڕاستەیەکی (هاو ڕەگەز) و (هاوزمان) و (هاو ئابووری) و (هاوکلتوور) دەبینێتەوە، ئەمە مۆدێلێکی گونجاوتری ئەو گووتەزایانەیە کە لەناو خێڵدا هەیە وەك (هاوخوێنی) و (هەستکردن بە خزمایەتی)، بۆیە ئەم هۆکارەش وەك زیاتر کارابوونی ناسیۆنالیستی دەزانێت بەبەراورد بە ئایدیاکانی تر. دەتوانین بڵێین یەکێکیتر لەو هۆکارانەی کە ئایدیۆلۆجیا ناکارا بووە لە کوردستان بریتییە لەو دۆخی بەرخۆدان و بەرگرییەی کە بەدرێژای مێژوو بەهۆی نەبوونی کیانی سەربەخۆوە لە گیان و هەست و بیرکردنەوەی کورددا هەبووەو پتر بەرگەی کارتێکەرە بیری و مادییەکانی دەرەوەی خۆی گرتووەو هەردەم شتە نوێکانی بە گومانەوە وەرگرتووە، بۆیە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و زمانەکەی توانیویانە شووناسەکەی بپارێزن.

پرسیاری دووەم: دۆخی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا چ کاریگەرییەکی هەیە لەسەر وەلامدانەوە بۆ بانگەشە ئایدیۆلۆجیەکان؟

وەڵام/ دیارەئایدیۆلۆجیاکان ژیانێکی بازنەییان هەیە سەرەتا پێداویستی واقیعێك دروستی دەکات بۆ گواستنەوەی کۆمەڵگا لە دۆخێکەوە بۆ دۆخێکیتر، پاشان کاتێك ئایدیۆلۆجیا دەبێتە سەردەست و زاڵ هێواش هێواش ڕوو لە دۆگمایی دەکات، ئایدیۆلۆجیاکان لە کوردستان ئێستا لە دۆخی کەوتن و فەرامۆشکردندان، بەڵام ئەمەش مانای وانییە کۆمەڵگا بێنیاز بێت لە ئایدیۆلۆجیا، هەروەکو (د. کامەران محمد نبی بەرواری)رۆشنبیرو مامۆستای زانکۆی دهۆک دەڵێت : "هیچ ڕۆژێك لە ڕۆژان کۆمەڵگایەك بەبێ ئایدیۆلۆجیا ناژی، ئەگەر میللەتێك بەبێ ئایدیۆلۆجیا بوو ئەوا کۆتایی هاتنی ئەو میللەتەیە" بەڵام لە پەیوەندیدا بە باشووری کوردستانەوە ئەوانەی بە ناوی ئایدیۆلۆجیای عەلمانی و ئیسلامی و چەپەوە کاردەکەن، ئایدیۆلۆجیاکەیان تەواو بووەو بەکەڵکی خۆیان و کۆمەڵگای کوردستانیش نایەت، پاساویش بۆ ئەم بڕوایەی ئەوەیە کە هەڵگرانی ئەم ئایدیۆلۆجیانە و ڕێبەرەکانیان لە گەڵ بیرەکانی خۆیان و کۆمەڵگاشدا ڕاستگۆ نین .

وەك پاڵپشتییەك بۆ تێڕوانینی (د. کامەران بەرواری) و بۆ سەلماندنی پێداویستی ئایدیۆلۆجیا (پرنسیپ) (د. کاوە دەستورە) سەرۆکی بەشی فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی پێی وایە هەموو کاتێك کۆمەڵێك هەل و مەرج و دۆخ هەیە بۆ ئەوەی ئایدیۆلۆجیای نوێ لە دایك ببێت، لە بەرامبەر کەوتنی ئایدیۆلۆجیای چەپ و ئیسلامیدا بوونی ئایدیۆلۆجیایەکی نەرم کە بەردەوام خۆی نوێ بکاتەوە بە پێویست دەزانێت لە حاڵەتی دروست بوونی ئەم ئایدیۆلۆجیایەدا هەموو هێزەکانی کۆمەڵگا دەکەونە دامێنی دۆخێکی بێ پرنسیپی توند و تیژەوە، چونکە خراپترین شت ئەوەیە مرۆڤەکان بێ پرنسیپ بژین، کە ڕەنگە بێ پرنسیپی هەندێك مرۆڤ تەحەمولی بکات.لە ئێستادا بیرێکی

بەرژەوەندیخواز بەسەر کۆی پەیوەندییە بیری و سیاسی و ئابوریەکاندا زاڵە، وەکو (د. کاوە دەستوورە)سەرۆکی بەشی فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی دەڵێت : " خەڵك ئەڵێت ئەگەر پرنسیپ نەمێنێت با لایەنی کەم بەرژەوەندیم دەست دەکەوێت" ئەم دۆخە ناسازە ئایدیۆلۆجیەش کە پارت و ئایدیۆلۆجیەکان دروستیان کردووە نوخبەی سیاسی و ئایدیای کۆمەڵگای لەلای خەڵکی ئاسایی ناشرین و بێئەرزش کردووە.

هەروەها (د. ڕێبوار سیوەیلی)یش پێی وایە نەبوونی هۆشیاری بۆ گۆڕانی کۆمەڵایەتی، بەمانای ئەوەیە ئایدیۆلۆجیا کۆنەکان باڵادەستن و کۆمەڵگەو بکەرەکانی ناتوانن بە وەرگرتنی بیرۆکەو ئایدیای نوێ بکەنە تەوەری گۆڕانی کۆمەڵایەتیکەواتە ئایدیۆلۆجیایەك کە توانای خۆنوێکردنەوە ڕەخنە گرتنی لە خۆ هەیە ئیمکانی تێدایە بتوانێت ئینتیمای کۆمەڵگە بۆخۆی ڕابکێشێت .

بەڵام نابێت ئەو ڕاستییەش نادیدە بگرین کە کۆمەڵگای کەم گەشەکردوو هەروەك (د. شەونم یحیی) و (م. عطا قەرەداغی) و (د. کامەران بەرواری) دەڵێن: تاکەکەس و گرووپەکانی کۆمەڵگا بە ئاسانی دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئایدیۆلۆجیاوە چونکە بە ئاسانی رکێف دەکرێت و بە دوای بەرژەوەندی گرووپی باڵادەستدا کێش دەکرێت، لەلایەکی ترەوە لە بەرەئەنجامی ئەو گەشەکردنە بیری و کۆمەڵایەتییەی کەلە کوردستان و جیهان ڕوویداوە ئایدیۆلۆجیاکانی ڕووبەڕووی قەیران کردۆتەوە، بۆیە ئایدیاکان بەشێوەی جاران پەسەند نین چونکە گۆشەنیگاکان فراوانن و بیری خەڵك لەناو یەك جوغزی بیریدا قەتیس ناکرێت، وەکو (د. مراد حکیم) دەڵێت: بەڵێ چیدی کوردستان کۆمەڵگایەك نییە کە خۆی بە ڕەوتێکی بیری و هزری دیاریکراوو کۆمەڵە کەسێکی ئایدیویۆجیستی تایبەتەوە ببەستێتەوە،دیارە ئەمەش بەمانای نەمانی تەواوەتی ئایدیۆلۆجیا نایەت بۆیە لەم حاڵەتەدا ئایدیۆلۆجیاکانبەدوای بەکارهێنانی میکانیزمی خۆچەسپاندنی تردان، بۆیە(د. مصلح ئیروانی)پسپۆڕی کۆمەڵناسی ومامۆستای زانکۆ، نموونەی پاڵپشتی کردنی پارتی کرێکارانی (pkk) دەهێنێتەوە بۆ کاندیدەکانی (نەوەی نوێ) لە کوردستان لە دوایین هەڵبژاردنەکانی ساڵی ٢٠١٨ی ئەنجومونی نوێنەرانی عێراق و پەرلەمانی کوردستان، هەروەها نموونەی (م. علی باپیر) دێنێتەوە کە لە سەردەمێکدا تەکفیری بەشداری پەرلەمانیی دەکات، بەڵام ئێستا لەناو چەقی سیستمەکەدا سیاسەت دەکات بەمەبەستی هەندێك جووڵەو بەشداری سیاسی، بۆیە بەرژەوەندی سیاسی ڕێگایان پێنادات ئایدیۆلۆجیایانە مامەڵەبکەن.

کەواتە ئایدیۆلۆجیاکان ئەگەر گۆڕانکاری لە خۆیاندا نەکەن هەم بواری بەشداری سیاسیان لێ تەسك دەبێتەوە و هەم کۆمەڵگاش بەجێیان دەهێڵێت.

ئەم هەوڵی خۆگۆڕینەی ئایدیۆلۆجیا وایان لێدەکات کە نەتوانن هەر بەیەکگرتویی بمێننەوە و توشی شەق بوون و دابەشبوونیان دەکات بۆیە وەك (ئیروانی) دەڵێت : باڵباڵێنی حیزبەکان لە ساڵی ١٩٧٥ و (٨٠) کان و نەوەدەکان چ لەناو بزوتنەوە ئیسلامییەکان و بزوتنەوە نەتەوەییەکان هەمووی ئاماژەن بۆ کرانەوەی کۆمەڵگا، هەروەها دروست بوونی بزوتنەوەی گۆڕانیش کە لەبەشێکی یەکێتی و ئیسلامییەکان پێکدەهاتدەرئەنجامێك بوو بۆ ئەو بڕوایەی چیتر ئایدیۆلۆجیا وەڵامدەرەوەی خواست و جیهانبینی و داواکاریەکانی ئەوان نیە، بۆیە پاش دروست بوونی پرسیاری ڕاستەقینە لەسەر ئایدیۆلۆجیاکان ئیدی ئەوان پێگەی خۆیان بۆ بەرژەوەندییە سیاسی و ئابورییەکان بۆ دروست کردنی کاریگەری جێدەهێڵن.

دواتر(د. محمد شوانی)یش پێی وایە کۆی ئەو ئایدیۆلۆجیایانەی لە کوردستاندا هەن و بە تایبەت ئەوانەی لە دەسەڵاتدان(باڵادەست) وەڵامدەرەوەی پێداویستییەکانی قۆناغەکە نین، وەك بڵێیت بەرگێکمان لەبەرکردووە بەبەری

ئێســـتامان نابێت، چونکە کرانەوە گەورەکانی جیهان و ڕووداوەکانی ناو کۆمەڵگەی کوردســـتانی لەگەڵ ئەو گووتە ئایدیۆلۆجیە نەتەوەییەی کە بانگەشـەی بۆ دەکرێت پڕبەپێسـتی داخوازییە نەتەوەییەکەمان نییە، بەهەمان شـێوە بۆ ئیسلامییەکان و چەپەکانیش وەڵامدەرەوەی داواکارییەکانی خەڵکی کوردستان نین.

شەشەم: دەرئەنجام و راسپاردە و پێشنیارەکان ی توێژینەوەکە

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتوین بەم دەرەنجامانەی خوارەوە:

أ- پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەڵایەتی پەیوەندییەکی دیالێکتیکیە، ئایدیۆلۆجیا وەک سیستمێکی بیری گۆڕانی کۆمەڵایەتی فەراهەم دەکـات و بە پێچەوانەشـــەوە گۆڕانە کۆمەڵایەتیە جیـاوازەکـانی ســـەرجەم سێکتەرەکانی ژیان دەبێتە هۆی گۆڕان و نوێبوونەوە لە پێکهاتەی ئایدیۆلۆجیا.

ب- هەر ئـایدیۆلۆجیایەک بۆ ئەوەی بیەوێت ببێتە ئـایدیۆلۆجیـای باوی کۆمەڵگایەک و ئینتمای بۆ بکرێت، ئەوا دەبێـت ئـایـدیۆلۆجیـایەکی نەرم بێت و پەڕگیر نەبێت و بەردەوام لە پرۆســـەی خۆنوێکردنەوەی بەرەوامدا بێت و گۆڕانکارییەکان بکاتە هەوێنی پێکهاتنی ئایدیۆلۆجیەکەی.

ت-بەرژەوەندی ئابوری و نفوزی سیاسی ئاراستەی ململانێ و کێبڕکێی هێزە ئایدیۆلۆجی و سیاسیەکانی هەرێمی کوردستان دەکات و پرنسیپە بیری و ئایدیۆلۆجیەکان لە بەرانبەردا پاشەکشەی کردووە.

ث-هێزە ئایدیۆلۆجییەکانی کوردستان توانای وەڵامدانەوەی پرسیارو پێداویستیەکانی کۆمەڵگای کوردستانیان پێ نیە و بە پێی گۆڕانکارییەکانی ســـەردەم توانـای خۆنوێکردنەوەیـان نیە، بۆیە بوونەتە بەربەســـت لەبەردەم گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا.

ج- گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسیەکان وایکردووە ئایدیۆلۆجیاکانی کوردستان هەندێک لە شوناس و پێکهاتەی سروشتی خۆیان بگۆڕن لە پێناو دوانەکەوتن لە گەمەی سیاسی و بەرژەوندییەکان.

ح- یەکترقبوڵکردن و فرەیی و پێکەوەژیان لە هەرێمی کوردســـتان هێشـــتا لە چوارچێوەی تیۆری و گوتاردایە و نەتوانراوە ئەم خواســـتە مەدەنیە نێوخۆیی و جیهـانیە بە دامەزراوەیی بکرێـت، واتە زیـاتر یەکترقبوڵکردنێکی ناچارییانە هەیە لە هەرێمی کوردستان.

راسپاردەی توێژینەوەکە:

١- حکومەتی هەرێمی کوردسـتان بەردی بناغەی پرۆژەیەکی نیشـتمانی سـتراتیجی بۆ کۆکردنەوەی سـەرجەم بیرو بۆچوون و ئایدیۆلۆجیا و نەتەوەو پێکهاتە جیاوازەکانی کوردســـتان لەســـەر یەک مێزی گفتوگۆ دابڕێژێت لە پێناوی فەراهەمکردنی هەلی تەعبیرلەخۆکردن و بەشـــداریکردن بە مەبەســـتی هێنانەدی گۆڕانێکی کۆمەڵایەتی خوازراوی بەرنامە بۆ داڕێژراو، کە لەگەڵ پێداویستی واقیی کۆمەڵگای کوردیدا ساز و تەبا بێت.

٢- وەزارەتی رۆشـــنبیری و لاوانی حکومەتی هەرێم هەڵمەتی هۆشـــیارکردنەوەو بەرزکردنەوەی ئاســـتی متمانەی لاوان و هـاولاتیـان بە جۆری ســـیـایەتکردن لە هەرێم دابڕێژێـت و بۆ ئەم مەبەســـتەش توانـای هەڵســـەنگـانـدنی ئایدیۆلۆجیاکانی کوردستان لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی و پێشخستنی کۆمەڵگادا لە کارە یەکەمینەکانیان بێت .

٣- پـارتە ســـیـاســـیەکـانی ســـەر گۆڕەپـانی هەرێم لە ژێر رۆشـــنـایی گۆڕانکـارییەکـانی جیهـان و کوردســـتـان پێداچونەوەیەکی گشـتی لە دیدو تێڕوانین بۆ دونیا بینی و میتۆدی بەشـداری شـیاســی و دروســتکردنی گۆڕان و

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

پێشکەوتنی کۆمەڵگای کوردستانی بکەن بۆ ئەوەی ببنە هەوێنی گۆڕانێکی سیستماتیکی لە هەرێم و گەشەپێدانی کۆمەڵایەتی فەراهەم بکەن.

پێشنیارەکانی توێژینەوەکە:

١- بۆ وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی هەڵسێت بە کردنەوەی سەنتەری توێژینەوەو راپرسی لەسەرجەم زانکۆو پەیمانگا حکومیەکانی هەرێمی کوردستان تایبەت بە هەڵسەنگاندنی رۆڵی ئایدیۆلۆجیا و هێزە سیاسیەکانی هەرێمی کوردستان لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی وگەشەپێدانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگادا، هەروەها تیشکخستنە سەر لایەنە ئەرێنی و نەرێنیەکانی ئەو هێزانە لەسەر پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاو پێدانی راسپاردە و پێشنیاری بەردەوام بە لایەنە پەیوەندیدارەکان ، لە پێناو گەشەکردنێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی دڵنیاکراو.

٢- سەنتەرەکانی توێژینەوەو لایەنە پەیوەندیدارەکان هەڵبستن بە هەڵسەنگاندن و پێوانەکردنی بیرو ڕاو ئاستی نائومێدی ئاراستەکانی هەڵهاتن و دورکەوتنەوەی تاکەکانی کۆمەڵگا لە پێناو دانانی رێگاچارەی گونجاو بە دەمجکردنەوەیان و دورخستنەوەیان لە بیری کۆچکردنیان بۆ دەرەوەی وڵات و تێوەگلان لەگەڵ کەس و گروپی پەرگیرو توندڕەو و پاراستنی ئاشتی کۆمەڵایەتی .

٣- بۆ خوێندکارانی دکتۆرا و ماستەر لە زانکۆکانی هەریمی کوردستان هەڵبستن بە ئەنجامدانی تویژینەوە لەم ناونیشانانەی خوارەوە لە پێناو دەولەمەندکردن و زیاتر تیشکخستنە سەر بابەتی ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەلایەتی وەک:

أ. رۆڵی ئایدیۆلۆجیا لە گەشەپێدانی بیری سیاسی لە هەریمی کوردستان

ب. رۆڵی ئایدیۆلۆجیا لە گەشەپێدانی ئابوری لە هەرێمی کوردستان

ت. کاریگەری گۆرانی کۆمەڵایەتی لەسەر ئایدیۆلۆجیا لە هەرێمی کوردستان.

ث. رۆڵی ئایدیۆلۆجیای ناسیۆنالیستی لە پێشخستنی دۆزی نەتەوایەتی کوردیدا.

ج. پەیوەندی ئایدیۆلۆجیای مارکسی و هەستی نەتەوایەتی لە هەرێمی کوردستان .

سەرچاوەکان

کتێب: کوردیەکان

١- ئامێدیان،فەخرەدین: فەرهەنگی شیکاری زاراوەکانی کۆمەڵناسی، چاپ شەمیمی سنە،چاپی یەکەم، ٢٠١٣.

٢- د میران، رەشاد: رەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی رۆژهەڵات، هەولێر ، چاپی سێهەم،٢٠١٧.

٣- ملا عزت، محمود: دیپلۆماسێتی بزوتنەوەی کوردایەتی، چاپخانەی راپەڕین، بڵاوکراوەکانی یەکێتی مامۆستایانی کوردستان،لقی سلێمانی ، ١٩٧٣، سلێمانی.

٤- قەرەداغی،عطا: کۆمەڵگەی کوردی و پەرەسەندنی ناسروشتی، چاپخانەی یاد، چاپی یەکەم،٢٠١١.

٥- برونەسن،مارتین فان: ئاغاو شێخ و دەوڵەت، وەرگێڕانی لە ئەڵمانیەوە کوردۆ، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ١٩٩٩.

٦- قانیع،مەریوان وریا: دەسەڵات و جیاوازی ، کۆمەڵە ووتار، ناوەندی رۆشنبیری ئەندێشە، سلێمانی ، مەولەوی ، چاپی سێهەم، ٢٠١٣.

٧- د.شەریعەتی، علی: مرۆڤ و ئیسلام، وەرگێڕانی سەعید بەشیر خەرپانەیی ، چاپی یەكەم ، سلیمانی ، ٢٠٠٩.

كتێب: عەرەبییەكان

٨- آستيتيه، دلال ملحس : التغير الإجتماعى و الثقافى، دار وائل للنشر والتوزيع، الاْردن –عمّان،شارعالجمعية العلمية الملكية، الطبعه الثانية، ٢٠٠٨م.

٩- الأنصارى ، عبدالله عبدالوهاب محمد : الأيديولوجيا و اليوتوبيا فى اللأنساق المعرفية المعاصرة، دراسية مقارنة بين كارل مانهايم و توماس كون، بحث ماجستير ، جامعة الاسكندرية، قسم الفلسفة، تحت إشراف د. على عبدالمعطى محمد و د. ماهر عبدالقادر محمد، ٢٠٠٠ .

١٠- دوران وويل، جان بير و روبرت : علم الإجتماع المعاصر، ترجمة :: الدكتور طواهري ميلود ، نديم للترجمة و النشر و التوزيع، دار الثقافية – ناشرون، وهران، الجزائر، ٢٠١٩ .

١١- دلال ملحس استيتية : التغير الاجتماعى و الثقافى، عمّان الأردن، دار وائل للنشر والتوزيع، الطبعة الرابعة، ٢٠١٤.

١٢- الجوهري ، محمد : التغير الإجتماعي، دار المعرفة الجامعية للنشر و التوزيع، القاهرة، ٢٠٠٠.

١٣- فينسينت ، أندرو : الأيديولوجيات السياسية الحديثة، ترجمة: خليل كلفت، الجزء الأول، المركز القومى للترجمة، طبعة الاولى، القاهرة، ٢٠١٧ .

١٤- هيود ، أندرو : مدخل ال الأيديولوجيات السياسية، ترجمة:محمد صفار، المركز القومى للترجمة، سلسلة العلوم الإجتماعية للباحثين، طبعة الاولى، ٢٠١٢ .

١٥- الحناوى ، رؤوف سعيد : اللاوعى الجمعى و أثره فى الذاكرة الشعبية و أنحاط السلوك، دار العربية للعلوم ناشرون، طبعة الاولى، بيروت-لبنان،٢٠٠٩ .

١٦- الزعبي، د. محمد أحمد : التغير الإجتماعي بين علم الإجتماع البرجوازى و علم الإجتماع الأشتراكي، الطبعة الثالثة، دار الطليعة للطباعة و النشر، بيروت، لبنان، ١٩٨٢ .

١٧- ألتوسير، لويس : أن تكون ماركسيا فى الفلسفة، ترجمة: إلياس شاكر، دار الفارابى، بيروت- لبنان ،الطبعة الأولى، السنة ٢٠١٩.

١٨- بولنتزاس، نيوكس : الأيديولوجية نموذج الدولة الفاشية، ترجمة: نهلة الشهال، دليل المناضل فى النظرية، دار ابن خلدون، الطبعه الأولى، ١٩٧٩/١٢/١٢.

١٩- بيبر و ليفى ، شارلين هس و باتريشيا : البحوث الكيفية فى العلوم الإجتماعية، ترجمة : هناء الجوهرى، مراجعة و تقديم : محمد الجوهرى، سلسة العلوم الإجتماعية للباحثين، المركز القومى للترجمة، الطبعة الأولى، القاهرة، ٢٠١١.

٢٠- سبيلا ، د. محمد: الأيديولوجيا نحو نظرة تكاملية، المركز الثقافى العربى، بيروت ، الحمراء –شارعجاندارك– الطبعه الأولى ، أيلول ١٩٩٢.

٢١- قنوص،د. صبحى محمد: دراسات فى علم الإجتماع، دار النهضةالعربية للطباعه والنشر، بيروت-لبنان، طبعه الاولى، ٢٠٠٠.

٢٢- د.طلعت إبراهيم لطفى و د. كمال عبدالحميد الزيات : النظرية المعاصرة فى علم الإجتماع، دارغريب للطباعه و النشر و التوزيع، قاهرة-مصر، طبعه الاولى، ٢٠٠٠.

٢٣- الطالبانى، جلال : كردستان و الحركة القومية الكردية، الطبعة الثانية، دار الطليعه، بيروت، ١٩٧١.

٢٤- د.على ليلة و آخرون : التغير الإجتماعى و الثقافى، دار المسيرة للنشر والتوزيع و الطباعة، طبعة الاولى، عمّان-الأردن ، ٢٠١٠.

٢٥- العمر، د. معن خليل : التغير الإجتماعی، دار الشـــروق للنشـــر و التوزيع، الطبعة العربية الأولی، الإصـــدار الاول، عمّان –الاردن، ٢٠٠٤.

٢٦- العمر، د. معن خليل :مناهج البحث فی علم الإجتماع، دار الشـروق للنشـر و التوزيع، الطبعه الاولی، عمّان-الأردن، ١٩٩٦.

٢٧- عقيل، أ.د. عقيل حسـين: خطوات البحث العلمی (من تحديد المشـكلة الی تفسـير النتيجة)، دار ابن کثير للطباعه و النشر و التوزيع، دمشق-سوريا، الطبعه الأولی، ٢٠١٠م.

٢٨- غراوتيز، مادلين : مناهج العلوم الأجتماعية، الکتاب الثانی منطق البحث فی العلوم الإجتماعية، اســتاذة خبيرة فی جامعة باريس الاولی، ترجمة: الدکتور ســام عمار، مراجعة الدکتورة فاطمه الجيوشـــی، المنظمة العربية للتربية و الثقافة و العلوم، مطبعه طربين، دمشق، ١٩٩٣.

٢٩- فيلالی، أ.د. صـالح : منهجية البحپث فی الأيديولوجيا،عند مؤسـســی علم الإجتماع و اليســار الجديد، الإمارات العربية المتحددة، جامعة الشارقة ، الشارقه، قسم علم الإجتماع، ٢٠١١.

٣٠- لوکاش ،جورج : التأريخ و الوعی الطبقی، ترجمة د. حنا الشـاعر، دار الأندلس،للطباعة و النشـر والتوزيع،بيروت-لبنان، الطبعه الثانية، ١٩٨٢.

٣١- د.محمد محمود الجوهری و ملائه: تأريخ التفکير الجتماعی (الرواد)، عمّان ، دار الميســـرة للنشـــر والتوزيع و الطباعة، طبعة الاولی، ٢٠١١.

٣٢- مانهايم، کارل : الأيديولوجيا و اليوتوبيا مقدمة فی سـوسـولوجيا المعرفة، ترجمة د.محمد رجا الديرينی، شـرکة المکتبات الکويتية، الطبعه الأولی، اکتوبر ١٩٨٠.

٣٣- ماکيفر و بيرج : ر. م و شارلز : المجتمع، الجزء الثالث، ترجمة: د.سمير نعيم أحمد، مکتبة النهضة المصرية، شارع عدلی باشا، القاهره، ١٩٧١.

٣٤- هوکس، ديفيد : الأيديولوجية، ترجمة: إبراهيم فتحی، المجلس الأعلی للثقافة، المشروع القومی للترجمه، ٢٠٠٠.

٣٥- حافظ، ناهدة عبدالکريم : تصميم البحوث الإجتماعية، مطبعه المعارف، بغداد، ١٩٨١.

٣٦- شفيق،محمد: الخطوات المنهجية لإعداد البحوث الإجتماعيه، المکتب الجامعی الحديث، الأسکندرية، ١٩٩٨.

٣٧- آيکن هنری: عصر الأيديولوجيا، ترجمة: محی الدين صبحی، مراجعة: عبدالحميد حسن، مشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٧١.

38- Freeden, Michael: Ideology and political theory,Jornal of political Ideology, volum (11) (1) 3- 22 – 2006

توێژینەوەکان:

٣٩- إبراهيم ، فتاح ميديا : التغيّر لإجتماعي و علاقته بالتدين- دراســة الميدانية فی مدينة أربيل، أطروحة مقدمة الی مجلس کلية الآداب فی جامعة صلاح الدين- أربيل، ٢٠١٢ . غير منشورة .

٤٠- صــادق، ئاری ئەنوەر: ڕۆڵی دەســتەبژێری ڕۆشــنبیران لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا، توێژینەوەیەکی مەیدانیە لە سەنتەری شاری هەولێر ، بڵاونەکراوە، نامەی ماستەر، ٢٠١٧.

پاشکۆ:

پرسیارنامەی چاوپێکەوتن

ناوی توێژینەوە/ پەیوەندی نێوان ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەڵایەتی

- توێژینەوەیەکی سۆسیۆلۆجییە لە هەرێمی کوردستان

١. چ پەیوەندییەك لە نێوان ئایدیۆلۆجیاو گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا هەیە؟

٢. ئایدیۆلۆجیاکان بەربەست یان بزوێنەری گۆڕانکاری کۆمەڵایەتین لە هەرێمی کوردستان؟

٣. دۆخی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا چ کاریگەرییەکی هەیە لەسەر وەڵامدانەوە بۆ بانگەشە ئایدیۆلۆجیەکان؟

٤. بە پیرۆز (مقدس) کردنی ئایدیۆلۆجیا چ ڕەنگدانەوەیەکی لەسەر سروشتی ململانێ هەبووە لە کوردستان؟

٥. جیاوازی بیرو بەرژەوەندی سـیاسـی چ رەنگدانەوەیەکی هەبووە لەسـەر دۆخی فرەیی و یەکترقبوڵکردن لە کوردستان؟

٦. عەقڵیەتی خێڵ چ ڕۆڵێکی لە فۆرمەلەبوونی ئایدیۆلۆجیاکان هەیە لە کوردستان؟